

BERIŠ KOD LJUBUŠKOG (ZAPADNA HERCEGOVINA) – PRIMJER MIKRONEOLITIČKOG NALAZIŠTA –

BERIŠ NEAR LJUBUŠKI (WESTERN HERZEGOVINA) – A CASE STUDY OF A MICRO-NEOLITHIC SITE –

BRUNISLAV MARIJANOVIĆ

Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju
University of Zadar, Department of Archaeology
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2.
HR-23000 Zadar
bmarijan@unizd.hr

UDK: 903(497.6Beriš)“634“

DOI: 10.15291/archo.3299

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK / ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Primljeno / Received: 2019-11-27

KLJUČNE RIJEČI:

Beriš, zapadna Hercegovina, srednji neolitik

U članku se donose rezultati iskopavanja koja su 2016. provedena na neolitičkom nalazištu Beriš kod Ljubuškog (zapadna Hercegovina). Nalazište karakteriziraju skromna prostornost, tanak depozit, niska razina naseobinskih ostataka, ali i tipična litička i keramička građa srednjeg neolitika, koja svojom strukturom predočava sve vrste aktivnosti karakteristične za prostorno znatno veća nalazišta naseobinskog karaktera. Polazeći od tih činjenica, u članku se raspravlja o kulturnoj i relativno kronološkoj dimenziji nalazišta, te njegovoj posebnosti među drugim istodobnim nalazištima i značenju mikronalazišta u cjelini neolitika na području istočnog Jadrana i njegova zaleđa.

KEY WORDS:

Beriš, western Herzegovina, Middle Neolithic

The paper presents results of the excavations conducted in 2016 at the Neolithic site of Beriš near Ljubuški (western Herzegovina). The site is characterized by modest spatiality, thin deposit, scarce settlement remains, as well as typical lithic and ceramic finds of the Middle Neolithic that in their structure illustrate all kinds of activities characteristic of spatially much bigger sites of residential character. Starting from these premises the paper discusses cultural and relative chronological dimension of the site, its specific traits among other synchronous sites and importance of a micro-site within the Neolithic as a whole in the region of the eastern Adriatic and its hinterland.

Oslonac na mjesta dugogodišnjih, a nerijetko i višegeneracijskih prebivanja neolitičkih zajednica, odnosno velika i dobro uslojena nalazišta s bogatom i raznovrskom građom, konstanta je istraživačkih strategija u povijesti proučavanja tog perioda prapovijesti na području istočnog Jadrana i njegova zaleđa.

Takvoj strategiji niti je moguće niti je potrebno stavljati bilo kakav prigovor. Štoviše, tijekom ranijeg dijela istraživačke povijesti, takav je pristup bio neizbježan radi potrebe upoznavanja opće razvojne dinamike, definiranja kulturnih pojava i fenomena, određivanja njihovih prostornih i vremenskih odnosa, odnosa s drugim istodobnim manifestacijama na susjednim područjima i drugih pitanja, a u kasnijim fazama radi temeljnog spoznavanja, razumijevanja i interpretiranja obrazaca u naseljavanju i korištenju prostora, dinamika u privrednim strategijama i materijalnoj produkciji, varijabilnosti u oblikovanju kulturnih krajolika i drugih aspekata neolitičkog svijeta istočnojadranskog prostora i njegova zaleđa. Na temelju takve istraživačke prakse i postignutih rezultata razvijeni su interpretativni obrasci i usvojene paradigme o životu, aktivnostima, socijalnoj strukturi i unutarnjim odnosima neolitičkih zajednica. Razumije se, tu na umu imam ozbiljne znanstvene priloge potvrđenih poznavatelja neolitika Jadrana, a nikako trećerazredne istupe s deficitima u poznavanju problematike i devijantnim normativnim vrijednostima.¹

Međutim, jedan dio neolitičkih nalazišta ostao je u potpunoj sjeni te strategije. To su prostorno skromna, gotovo nevidljiva nalazišta koja, čak i kada su registrirana, nisu pobuđivala nikakav ozbiljan istraživački interes, ne samo zbog njihovih nisko procijenjenih potencijala nego i zbog toga što se već svojom pojavnošću nisu uklapala u model stabilnih neolitičkih aglomeracija. Time je i njihovo značenje za cjelinu neolitičkog svijeta praktički svedeno na razinu marginalnih, gotovo slučajnih pojava ili

Relying on places of lengthy and often multigenerational occupation of the Neolithic communities, that is big and well-layered sites with rich and diverse finds has been a constant in research strategies in the history of studies of this prehistoric period in the region of the eastern Adriatic and its hinterland.

Such strategy should not and cannot be contested. Furthermore in the early part of the research history such approach was inevitable because it was necessary to comprehend general developmental dynamics, to define cultural phenomena and occurrences, to determine their spatial and chronological relations, and relations with other synchronous manifestations in neighbouring regions and other questions. In later phases this approach was used for basic comprehension, understanding and interpretation of patterns of settling and use of space, dynamics in economic strategies and material production, variability in shaping cultural landscapes and other aspects of the Neolithic world of the eastern Adriatic region and its hinterland. On the basis of such research practice and achieved results, interpretative models were developed and paradigms were accepted about life, activities, social structure and inner relations of the Neolithic communities. It goes without saying that I refer to serious scholarly contributions of established experts on the Adriatic Neolithic, and not second-rate attempts deficient in basic understanding and with deviant normative values.¹

However some Neolithic sites have been neglected due to such strategy. These sites are modest in terms of space, almost invisible, and even when they were recorded they did not arouse any significant research interest, not only because of unfavourable estimate of their potentials but also because they did not correspond to the model of stable Neolithic agglomerations. In that way their importance for the entirety of the Neolithic world was practically reduced to the level of marginal, al-

¹ M. BLEČIĆ KAVUR, D. KOMŠO, 2015, 86.

¹ M. BLEČIĆ KAVUR, D. KOMŠO, 2015, 86.

KARTA 1. *Bosna i Hercegovina, zemljopisna mapa* (Google Maps).

MAP 1 *Geographical map of Bosnia and Herzegovina* (Google Maps).

anomalija. Jedno od takvih je i Beriš, nalazište u neposrednoj blizini Ljubuškog (Karta 1).

Ljubuški i njegovo šire okruženje u arheološkoj je literaturi dobro poznato po dosta velikom broju prapovijesnih, antičkih i srednjovjekovnih nalazišta,² ali do otkrića Beriša među njima nije bilo poznato ni jedno koje bi pripadalo neolitiku. Nalazište su otkrili Tino Tomas i Mirko Rašić, asistenti na Odjelu za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru, a potpisani autor istraživao 2016. u okviru terenske nastave studenata arheologije na istom Odjelu.³

most random phenomena or anomalies. One of such sites is Beriš, located in immediate vicinity of Ljubuški (Map 1).

Ljubuški and its wider surroundings are well known in the archaeological literature for a large number of prehistoric, ancient and medieval sites,² but Beriš is the first Neolithic site in this region. The site was discovered by Tino Tomas and Mirko Rašić, assistants at the Department of Archaeology of the Faculty of Philosophy in Mostar, and the author led the excavations in 2016 within field practice of the archaeology students from the same Department.³

² Za iscrpan pregled arheoloških nalazišta na širem području Ljubuškog usporediti: Arheološki leksikon BiH, Tom 3, 320–338, Sarajevo, 1988.

³ U istraživanju su sudjelovali: dr. sc. Dario Vujević, doc. na Odjelu za arheologiju Sveučilišta u Zadru, Tino Tomas, Mirko Rašić i Nina Čuljak, asistenti na Odjelu za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru, te 20 studenata arheologije na istom Odjelu. Svim sudionicima zahvaljujem na vrijednom radu i znatnom doprinosu uspješno provedenom istraživanju.

² For a comprehensive overview of the archaeological sites in the wider Ljubuški region cf: Arheološki leksikon BiH, Tom 3, 320-338, Sarajevo, 1988.

³ The excavations were participated by Dario Vujević, PhD, assistant professor at the Department of Archaeology of the University of Zadar; Tino Tomas, Mirko Rašić and Nina Čuljak, assistants at the Department of Archaeology of the Faculty of Philosophy in Mostar, and 20 students of archaeology from the same Department. I would like to thank them all for their hard work and significant contribution to successfully conducted excavations.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Neolitičko nalazište Beriš smješteno je u istočnom dijelu Ljubuškog polja, udaljeno oko 2,5 km od gradske periferije, a pozicionirano gotovo uza samu desnu obalu Vrioštice, jednog od triju vodotoka koji protječu kroz polje, među kojima je najveći i najvažniji Trebižat (Sl. 1-2).

S iznimkom položaja neposredno uz vodotok, što je općenito bila dosta česta praksa pri pozicioniranju neolitičkih aglomeracija u ambijentima koji su pružali takve mogućnosti, u svim ostalim odrednicama Beriš pokazuje velika odstupanja od brojnih drugih nalazišta ovog perioda.

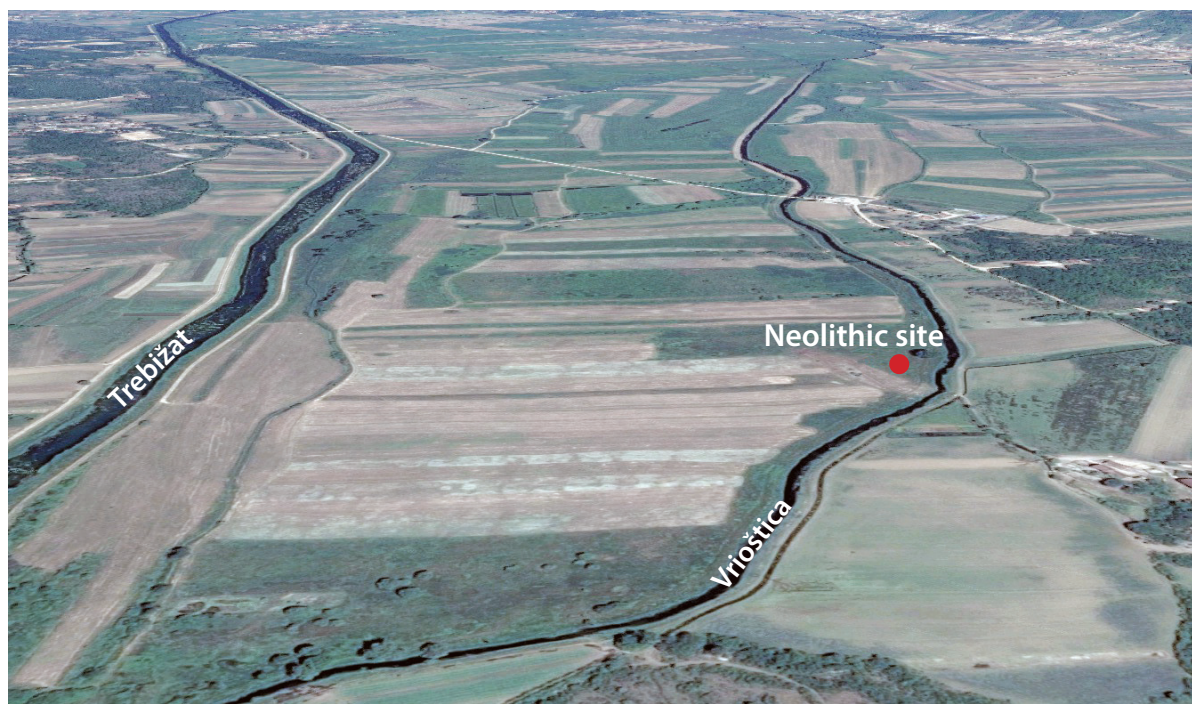
To se prije svega odnosi na iznimno skromnu površinu koju nalazište zauzima, a koju je na temelju aktualnog stanja moguće procijeniti tek na 500 – 600 m². Ostavljajući mogućnost da su poljodjelske ili kakve druge aktivnosti u recentnijoj prošlosti mogle djelomično utjecati na smanjivanje izvorne površine, te dopuštajući mogućnost da je ona mogla biti čak i dvostruko veća od aktualne, za konstataciju o njegovoj iznimno skromnoj veličini to

RESEARCH RESULTS

The Neolithic site of Beriš is located in the eastern part of Ljubuško polje (*field of Ljubuški*), some 2.5 km from the town periphery, positioned next to right bank of Vrioštica, one of the three watercourses running through the field, Trebižat being the biggest and the most important (Fig. 1-2).

With the exception of the position next to a watercourse which was generally quite frequent practice in positioning Neolithic agglomerations in ambiances that offered such possibilities, in all other characteristics Beriš exhibits significant deviations in relation to numerous other sites of this period.

This refers primarily to exceptionally modest surface of the site, that can be estimated at 500-600 m² on the basis of current condition. Even if we consider a possibility that agricultural or some other activities in the recent past might have partially affected reduction of the original surface, and even if it was twice as big as the current one, this does not affect the statement about its exceptionally modest size. Namely the majority of archaeological

SLIKA 1. *Beriš kod Ljubuškog – topografski položaj neolitičkog nalazišta (Google Earth).*

FIGURE 1 *Beriš near Ljubuški – topographic position of the Neolithic site (Google Earth).*

SLIKA 2. *Beriš kod Ljubuškog – zračna snimka neolitičkog nalazišta i istraženih površina* (foto: M. Rašić).
 FIGURE 2 *Beriš near Ljubuški – aerial view of the Neolithic site and excavated areas* (photo: M. Rašić).

nema nikakvog većeg značenja. Naime, najveći dio arheološke građe, čija disperzija najbolje predočava veličinu nalazišne površine, pronađena je na prostoru koji je s istočne strane limitiran tokom Vrioštice, a s južne i zapadne zatvoren izoliranom vapnenačkom formacijom koja tvori najviši i najizrazitiji dio nalazišnog mikroljefa, i na svojem se najvišem dijelu za oko 2 m izdiže iznad okolnog prostora (Sl. 2). Prvotno je ta visinska razlika morala biti još naglašenija s obzirom na činjenicu da je na istočnoj strani zdravica ustanovljena na dubini od oko 0,50 m, a na zapadnoj na dubini od oko 1,50 m.

Sudeći prema nalazima i drugim arheološ-

finds whose dispersion is the best illustration of the size of the site surface, was recovered in the area bordered by the course of Vrioštica, and on southern and western sides closed by an isolated limestone formation that constitutes the highest and the most prominent part of this site's microrelief, that rises about 2 m above the surrounding area in its highest part (Fig. 2). Originally this altitude difference had to be even more pronounced since bedrock was hit at the depth of 0.50 m on the eastern side, and at the depth of 1.50 m on the western side.

Judging from the finds and other archaeological indicators, concentrated in the mentioned

kim indikatorima, koncentriranim na navedenom prostoru nepravilna trokutastog oblika i prosječne širine oko 25 m između vapnenačke formacije i korita Vrioštice, čini se da je on bio i osnovni dio nalazišne površine. S obzirom na međusobne odnose vapnenačke formacije i riječnog korita, eventualno znatnije povećanje nalazišne površine bilo bi moguće očekivati samo na sjevernu stranu uz tok Vrioštice. Međutim, ni višestrukim potpovršinskim pregledom šireg prostora u tom pravcu nisu ustanovljene nikakve indikacije koje bi tu mogućnost potvrđivale, pa je posve vjerovatno da nalazišna površina ni u toj njegovoj dimenziji nije bitno veća od one prethodno navedene.

Istraživanjem je obuhvaćena ukupna površina od 90 m² u dva odvojena bloka otvorena istočno i zapadno od vapnenačke formacije: 50 m² u bloku A i 40 m² u bloku B. Takav raspored istraživačkih površina sugerirala je opća situacija na nalazištu i građa prikupljena tijekom prethodno provedenog potpovršinskog pregleda.

Međutim, rezultati dobiveni u dvama otvo-

area of roughly triangular shape and average width of about 25 m between the limestone formation and bed of Vrioštica, it seems that it represented the basic part of the site surface. Considering mutual relations of the limestone formation and river bed, possible more significant increase of the site surface could be expected only on the northern side along the Vrioštica course. However not even repeated subsurface inspections of wider area in this direction offered any indication that might confirm this possibility so it is more than likely that the site surface in this dimension is not much bigger than the previously mentioned size.

Total area of 90 m² was excavated in two separate blocks opened east and west of the limestone formation: 50 m² in block A and 40 m² in block B. Such distribution of excavation areas was suggested by the general situation at the site and finds collected in previously conducted subsurface inspection.

However the results obtained in two open blocks are far from similar. What is more they

SLIKA 3. Blok B; dio podnice nastambe, detalj (foto: M. Rašić).

FIGURE 3 Block B; part of the dwelling floor, detail (photo: M. Rašić).

renim blokovima nisu ni približno slični. Štoviše, posve su suprotstavljeni, ali to razilaženje uopće ne otežava, nego, naprotiv, olakšava analizu i izvođenje zaključaka o nekim aspektima nalazišne cjeline.

Blok A u arheološkom je smislu vrlo siromašna istraživačka cjelina. Premda je dosegnuta dubina od prosječnih 1,50 m, ni u jednom dijelu sloja nije bilo moguće uočiti bilo kakvu konzistentnu formaciju koja bi odgovarala kulturnom depozitu. Štoviše, opće odlike sloja upućuju na formaciju koja je nastajala postupno i to primarno kao posljedica prirodnih procesa. Naravno, pritom nije moguće posve isključiti manji udio antropogenih djelovanja, ali samo u obliku rijetkih ili povremenih praksi koje su u cjelini aktivnosti na tom mjestu imale sporedno značenje. Kao vjerojatna potvrda te mogućnosti djeluju i rijetki primjeri arheološke građe, prije svega arheozooloških i keramičkih nalaza neujednačeno raspoređenih i u okomitoj i u vodoravnoj dimenziji istraživane površine. S obzirom na takav karakter sloja, posve je razumljivo što na toj po-

are quite opposite but this divergence does not aggravate the analysis, quite the contrary it facilitates it as well as making conclusions about some aspects of the site as a whole.

Block A represents a very poor research whole in archaeological terms. Although the depth of 1.50 m was reached a consistent formation that might correspond to a cultural deposit could not be recognized in any part of the layer. General characteristics of the layer indicate a formation that was formed gradually and primarily as a consequence of natural processes. It is impossible to completely exclude certain anthropogenic activities, but only as rare and occasional practices that were of secondary importance within all activities at this place. Rare archaeological finds seem as a probable confirmation of this possibility, primarily archaeozoological and ceramic finds unevenly distributed in vertical and horizontal dimension of the excavated area. Having in mind such character of the layer it is understandable that no object or construction was recorded in this part of the site.

SLIKA 4. Blok B; dio podnice nastambe, detalj (foto: M. Rašić).

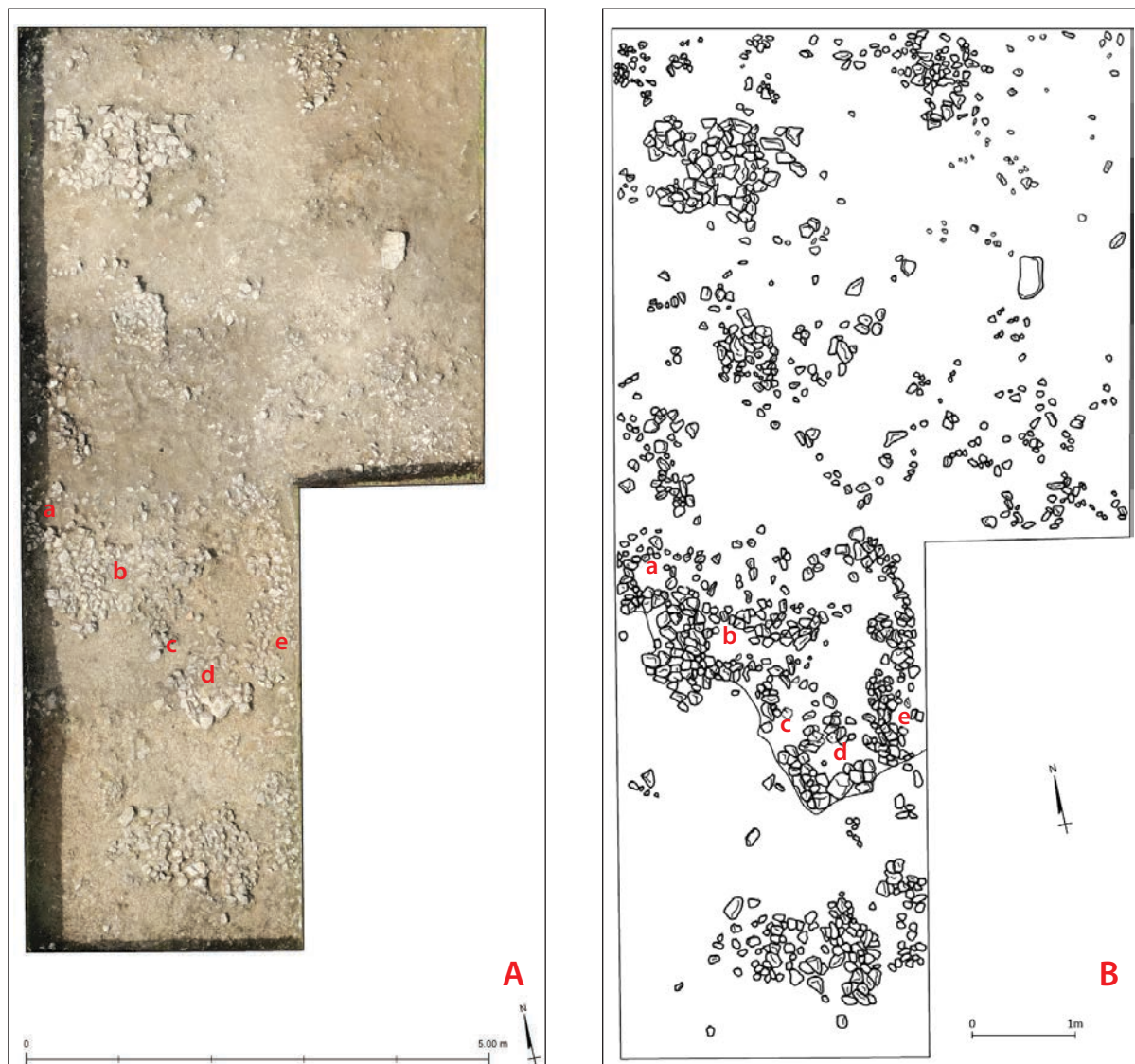
FIGURE 4 Block B; part of the dwelling floor, detail (photo: M. Rašić).

vršini nije ustanovljeno postojanje bilo kakvog objekta ili konstrukcije.

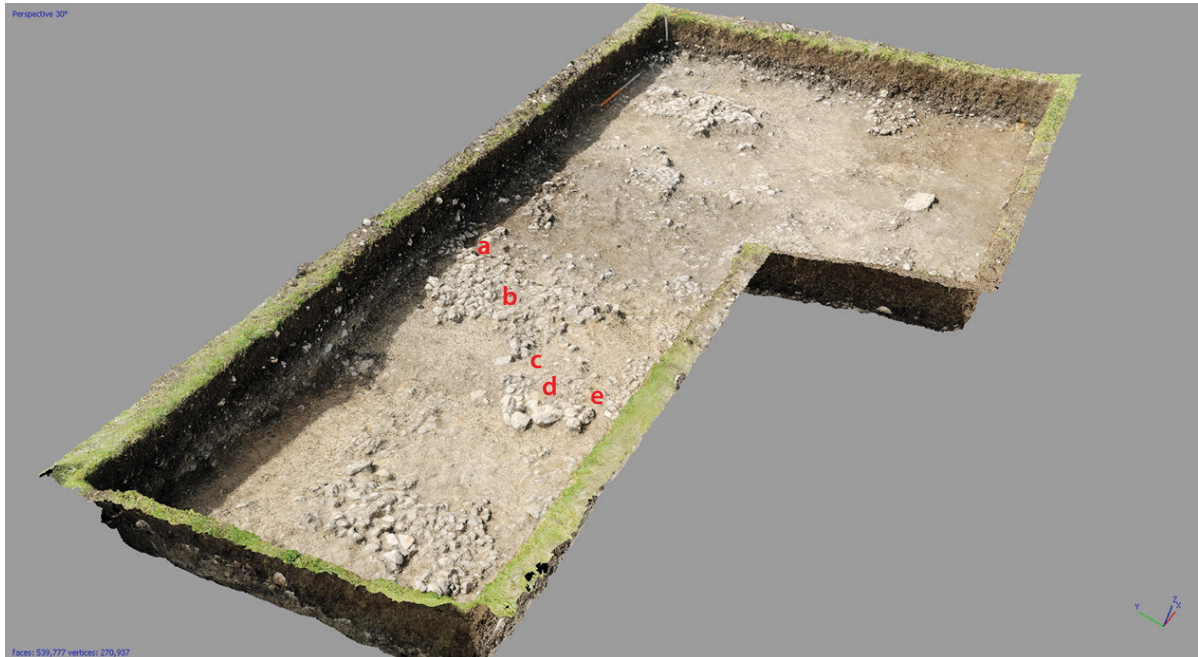
Za razliku od prethodnoga, ukupno dosegnuta dubina u bloku B iznosila je prosječnih 0,40 – 0,45 m od čega je gornjih 0,20 – 0,25 m pripadalo humusnom i subhumusnom sloju. Međutim, u tom je bloku sigurno ustanovljeno postojanje depozita koji konzistencijom i sadržajem odgovara depozitima kakvi su kao posljedica svakodnevnih aktivnosti i praksi formirani na stabilnim neolitičkim aglomeracijama. Iz prethodno navedenoga posve jasno je vidljivo da je taj depozit na Berišu tanak jer mu pripada donjih 0,20/0,25 – 0,40/0,45 m, ali je bitno to što je sadržavao izrađevine od lo-

As opposed to the previous block, depth reached in block B was 0.40-0.45 m on average of which upper 0.20-0.25 m belonged to humus and sub-humus layer. However in this block presence of deposit was definitely attested that corresponds in its consistency and contents to deposits formed as a consequence of everyday activities and practices in stable Neolithic agglomerations. It is clear from the aforementioned that this deposit in Beriš is thin as lower 0.20/0.25-0.40/0,45 m belong to it, but it is important that it contained artifacts of chipped and polished stone, pottery and some finds that do not belong to the repertory of utilitarian objects. This will be explained in

SLIKA 5A-B. Blok B; dio podnice nastambe s označenim jamama za stupove (foto: M. Rašić; crtež: D. Vujević).
 FIGURE 5A-B Block B; part of the dwelling floor with marked post hole (photo: M. Rašić; drawing: D. Vujević).

SLIKA 6. Blok B; dio podnice nastambe, digitalni model (foto i obrada: M. Rašić).

FIGURE 6 Block B; part of the dwelling floor, digital model (photo and processing: M. Rašić).

SLIKA 7. Blok B; dio podnice nastambe s tragovima gorenja (foto: M. Rašić).

FIGURE 7 Block B; part of the dwelling floor with traces of burning (photo: M. Rašić).

mljenog i glačanog kamena, keramičku građu, pa i nalaze koji ne pripadaju repertoaru utilitarnih predmeta. To će biti vidljivo u daljnjem izlaganju.

Osim toga, u tom su bloku ustanovljeni i

further discussion Remains of building activities were also recorded in this block in form of compact surfaces with small rocks rammed into clayey base (Fig. 3-4). Since stone edges are not worn and rounded but irregular and

ostatci graditeljskih aktivnosti u obliku kompaktnih površina sa sitnim kamenjem nabijenim u glinastu podlogu (Sl. 3-4). Budući da rubovi kamenja nisu istrošeni i zaobljeni, nego su nepravilni i oštri, isključena je mogućnost njihove slučajne ili nekim prirodnim procesima uvjetovane koncentracije, pa je posve vjerojatno kako je riječ o planski provedenim aktivnostima radi formiranja hodne površine unutar nekog jednostavnog nadzemnog objekta. Na tu vjerojatnost upućuje i više ovalnih praznina u kompaktnim površinama sa sitnim kamenjem koje bi mogle odgovarati ležištima stupova (Sl. 5-6). Čini se da raspored i međusobni odnosi tih praznina ocrtavaju kut jednog pravokutnog objekta, u čijoj su unutrašnjosti ustanovljene i manje površine s vidljivim tragovima gorenja.

1. IZRAĐEVINE OD LOMLJENOG I GLAČANOG KAMENA

a) *Izrađevine od lomljenog kamena*

Nalazi od lomljenog kamena zastupljeni su skromnim brojem. Skupinu te vrste nalaza tvori tek tridesetak primjeraka, uključujući i one prikupljene izvan istraživanih površina, koji pripadaju različitim proizvodnim kategorijama. S obzirom na to, raspoloživi nalazi relevantni su samo za konstataciju o postojanju aktivnosti povezanih s proizvodnjom oruđa i alata, ali zbog potpunog nedostatka niza tehnoloških kategorija iz lanca operacija (*chaîne opératoire*) i većeg broja oruđa, taj uzorak nije solidna osnova za ozbiljniju analizu tehnoloških i funkcionalnih kategorija u litičkoj industriji Beriša. Ipak, ovdje treba navesti da je u ukupnom skupu tih nalaza moguće izdvojiti sljedeće kategorije: sirovine, krhotine i lomljeninu (svi odbojci bez obradbe, odbojčići od obradbe i sječiva).

Sirovinsku osnovu svih litičkih nalaza činile su lokalne rožnjačke valutice koje su mogle biti prikupljene u koritima i Vrioštice i Trebižata, a jedan ulomak takve jezgre zastupljen je

sharp, possibility of their accidental concentration or their association with some natural processes can be ruled out so it is more than likely that they suggest planned activities undertaken to form a walking surface within a simple above-ground structure. This possibility is indicated by several voids in compact surfaces with small rocks that might be postholes (Fig. 5-6). It seems that distribution and mutual relations of these voids delineate a corner of a rectangular object in whose interior are smaller surfaces with visible traces of burning.

1. CHIPPED AND POLISHED STONE ARTIFACTS

a) *Chipped stone artifacts*

Chipped stone artifacts are scarcely represented. Only about thirty examples constitute this group, including the ones collected outside of the excavated areas that belong to different production categories. In that regard available finds are relevant only for a statement about presence of activities related to production of tools and implements, but due to complete lack of a series of technological categories from *chaîne opératoire* and bigger number of tools, this sample does not represent a solid basis for a more serious analysis of technological and functional categories in the lithic industry of Beriš. However here we need to mention that in the total assemblage of these finds following categories can be differentiated: raw material, chunks and debitage (flakes, retouch flakes and blades).

Raw material basis of all lithic finds consisted of local chert pebbles that may have been collected in the beds of Vrioštica and Trebižat, and one such core fragment is represented in the available lithic material (T. I, 3).

Represented by diverse but completely amorphous pieces of broken chert, chunks constitute a dominant technological category in the lithic material from Beriš. They come in different sizes, and since they are not re-

i u raspoloživoj litičkoj građi (T. I, 3).

Zastupljene raznolikim ali posve bezobličnim komadima razlomljenog rožnjaka, krhotine čine dominantnu tehnološku kategoriju u litičkoj građi Rivina. Različitih su veličina, a s obzirom na to da na njima nema nikakve obradbe ni izvođenja kakvih alata, njihova je vrijednost ograničena samo na ilustraciju proizvodnog procesa u pripremanju jezgri na samom nalazištu.

Premda zastupljen sa skromnih devet primjeraka, drugi najvažniji skup nalaza od lomljenog kamena čine odbojci i sječiva (T. I, 4-7; T. II, 1-5). Većina raspoloživih primjeraka ušćuvana je u svojoj izvornoj veličini koja se kreće između 40 i 80 mm (T. I, 5, 7; T. II, 2-5). Na mjerljivim dijelovima korpusa odbojci imaju različite širine, ali je ona proporcionalna duljinama i kreće se između 8 i 22 mm. Za tri primjerka ušćuvana u svojem proksimalnom i medijalnom, odnosno distalnom i medijalnom segmentu točnu duljinu nije moguće utvrditi, ali je malo vjerojatno da bi znatnije odstupala od navedenih vrijednosti (T. I, 4, 6; T. II, 1). Većina raspoloživih primjeraka ima trapezoidan presjek, a samo je kod jednog trokutast (T. I, 4).

S obzirom na skroman broj nalaza, o oruđima unutar ove tehnološke kategorije nije moguće iznijeti nikakve sistematizirane podatke. U raspoloživoj građi samo je jedan primjerak s obradbom svih rubova. Obradba proksimalnog ruba provedena je na šest odbojaka (T. I, 4-7; T. II, 2-3). Među njima su i tri primjerka s izravnom obradbom izvedenom isprekidano na jednom lateralnom rubu (T. I, 6-7; T. II, 3). Zarubak je izveden samo na jednom primjerku (T. II, 4). Iskrzani lateralni rubovi na dvama odbojnicima, koji bi dimenzijama odgovarali sječivima, sugeriraju postupak izradbe sječiva, ali je riječ samo o oštećenjima nastalima zbog njihove uporabe pri nekim radnim operacijama (T. I, 4-5).

Jedino pravo oruđe izvedeno je na izduženom odbojku čiji se rubovi prema distalnom dijelu primiču i formiraju šiljati vrh. Na svim

touched or used as tools their value is limited to illustration of the production process in core preparation at the site.

Although represented with modest 9 examples, second most important assemblage of chipped stone finds consists of flakes and blades (T. I, 4-7; T. II, 1-5). Most available finds were preserved in their original size ranging from 40 to 80 mm (T. I, 5, 7; T. II, 2-5). On their measurable parts flakes have different widths but they are proportionate to lengths varying from 8 to 22 mm. For three examples preserved in their proximal and medial parts, or distal and medial segments exact length could not be determined, but it is unlikely that it was significantly different from the mentioned measurements (T. I, 4, 6; T. II, 1). Most available finds have trapezoid cross-section, and it is triangular in only one case (T. I, 4).

Considering the modest number of finds, no systematized information can be offered within this technological category. In available material only one example has retouch on all edges. Proximal edge was retouched on six flakes (T. I, 4-7; T. II, 2-3). Among them are three pieces with direct retouch, that is also discontinuous on one lateral edge (T. I, 6-7; T. II, 3). Truncation can be found in only one case (T. II, 4). Worn lateral edges on two flakes, that correspond to blades by their dimensions, suggest a procedure of blade production, but actually it is only usewear (T. I, 4-5).

The only proper tool was made on an elongated flake whose edges converge towards the distal part forming a pointed tip. Discontinuous direct retouch is executed on all edges (T. II, 5). Leaf-shaped form and size of the flake, and especially of its tip, make this find closer to points than borers in functional terms.

Two examples of arrows belong to a separate group. Although the procedure of bifacial surface retouch was executed on both finds, it seems these are two different types.

A better preserved example is leaf-shaped with slightly rounded lateral edges that grad-

rubovima provedena je isprekidana izravna obradba (T. II, 5). S obzirom na listoliki oblik i veličinu odbojka, a posebno vrha, u funkcionalnom smislu taj je nalaz puno bliži šiljcima nego svrdlima.

Posve zasebnu cjelinu čine dva primjerka strelica. Premda je jednak postupak bifacijalne površinske obradbe proveden na obama nalazima, čini se kako je riječ o dvama različitim tipovima.

Bolje ušćuvani primjerak listolika je oblika s blago zaobljenim lateralnim rubovima koji se postupno primiču prema distalnom dijelu i formiraju vrh. Premda je baza oštećena, ipak se uočava kako se lateralni rubovi na sličan način primiču i u tom dijelu artefakta, samo je taj prijelaz vezan za znatno kraći dio lista (T. II, 6). S obzirom na to, gornji dio te strelice nije mogao imati trn i krilca, već je mogao biti polukružno završen ili formirati oblik nepravilnog romba.

Drugi primjerak, s ušćuvanim dijelom lista i vrhom, ima gotovo ravne lateralne rubove koji formiraju trokutasti oblik sa šiljatim vrhom, dok bi prema proksimalnom dijelu morali prelaziti u oblik relativno pravilnog romba ili formirati krilca s trnom (T. II, 7).

b) Izrađevine od glačanog kamena

Izrađevine od glačanog kamena zastupljene su nalazima cjelovitih i oštećenih primjeraka sjekira i dljijeta. Svi nalazi te vrste izrađeni su od sitnozrnog pješčenjaka, a sudeći prema cjelovito ušćuvanim i manje oštećenim primjercima, pripadaju kalupastom tipu s masivnim korpusima i naglašenim hrptom na prijelazu u oštricu. Koliko je moguće suditi na temelju njihove ušćuvanosti, većina primjeraka oblikovana je simetrično s paralelnim lateralnim stranama i bez proširenja oštrice (T. III, 1-3). Manja oštećenja oštrica vidljiva na dobro ušćuvanim nalazima mogla su nastati pri njihovoj uporabi, ali jednako tako mogu biti i posljedica postdepozicijskih procesa. Na primjercima kod kojih donji dio korpusa nije ušćuvan, o oštećenjima

ually taper to distal end, forming a tip. Although the base was damaged, it is noticeable that lateral edges converge in a similar way in this part of the artifact, only this transition is related to much shorter part of the leaf (T. II, 6). Therefore the upper part of that arrow could not have had a tang and barbs but it might have been shaped as a semicircle or irregular rhomb.

The second example with preserved part of the leaf and tip, has almost lateral edges forming a triangular shape with a pointed tip while proximal part should be in shape of a relatively regular rhomb or forming barbs and tang (T. II, 7).

b) Polished stone artifacts

Polished stone artifacts are represented with finds of complete and damaged axes and chisels. All finds of this type were made of fine-grained sandstone, and judging from fully preserved and less damaged examples they belong to flat axes with massive bodies and emphasized spine at transition to blade. From what can be concluded from their preservation, most examples were shaped symmetrically with parallel lateral sides, without expansion of the blade (T. III, 1-3). Smaller damages on blades visible on well preserved finds could be a consequence of their use, but they could also be related to postdepositional processes. On the examples on which lower side of the body was not preserved, damage related to use cannot be discussed. As opposed to axes two examples of chisels have slightly emphasized trapezoidal form, and due to correspondence in form of the ventral and dorsal side their bodies are proportionally more massive (T. III, 4-5). A heavily damaged example is difficult to determine typologically. Lateral constrictions on both sides of the proximal part suggest hammer-shaped form which would allow an assumption about form of a hammer-axe, but since the base was not preserved, and there are no traces of perforating the medial segment

uzrokovanim uporabom nije uopće moguće govoriti. Za razliku od sjekira, dva primjerka dlijeta imaju blago naglašen trapezoidni oblik, a zbog oblikovnih podudarnosti ventralne i dorsalne strane, i korpusi su im proporcionalno masivniji (T. III, 4-5). Jedan jako oštećeni primjerak tipološki je teže odrediti. Obostrana lateralna suženja na proksimalnom dijelu sugeriraju čekićastu formu što bi dopuštalo pretpostavku o obliku sjekire-čekića, ali s obzirom na to da donji dio korpusa nije uščuvan, a na medijalnom segmentu nema vidljivih tragova perforiranja, ta mogućnost ostaje upitna (T. III, 6).

Ovoj skupini nalaza pridružena su i dva primjerka satirača, odnosno kugli od krupnozrnog pješčenjaka s izrazito istrošenim dijelovima zaobljenih površina koje očito predočavaju njihovu uporabu u kombinaciji sa žrvnjevima (T. III, 7-8). Međutim, žrvnjevi nisu pronađeni.

c) Druge izrađevine od kamena

Druge izrađevine od kamena predočava samo jedan, ali posve poseban nalaz (T. X, 6a-b). Riječ je o predmetu od svjetlosmeđeg kalcita, nepravilnog oblika s jednom relativno ravnom, djelomice odlomljenom plohom na kojoj je izveden niz relativno pravilno raspoređenih poprečnih ureza. Površine svih bočnih strana posve su neravne i grube, a izgleda da je to njihov originalni oblik. Manji dio predmeta odlomljen je točno po jednom od ureza izvedenih na ravnoj plohi, ali je nemoguće utvrditi kada je do toga došlo: u postupku njegova izvođenja ili pri kasnijoj uporabi zbog slabljenja strukture materijala.

2. IZRAĐEVINE OD KOSTI

Predmeti od kosti zastupljeni su minimalnim brojem funkcionalno neodredivih nalaza. Jedan od njih uopće ne pripada dovršenim izrađevinama. Riječ je o dugoj kosti s epifizom i uzdužno rascijepljenim te ravno odrezanim

this remains an open possibility (T. III, 6).

This group also comprises two examples of pestles, that is balls made of coarse-grained sandstone with extremely worn parts of rounded surfaces that obviously illustrate their use in combination with querns (T. III, 7-8). However querns have not been found.

c) Other stone artifacts

Other stone artifacts refer to only one but quite special find (T. X, 6a-b). It is an object made of light brown calcite, of irregular form with one relatively flat, partially broken surface on which a row of relatively regularly distributed incisions was executed. Lateral sides are uneven and coarse, and it seems it is their original form. A smaller part of the object was broken off exactly on one of the incisions made on flat surface, but it is impossible to determine when that happened: in the process of making or later while it was used due to wearing of the material structure.

2. BONE ARTIFACTS

Bone objects are represented with a minimal number of functionally indeterminable finds. One of them does not even belong to finished artifacts. It is a long bone with an epiphysis and longitudinally split and straightly cut part of diaphysis. Three parallel grooves are visible on the preserved part of diaphysis, formed probably in an intention of obtaining smaller segments of the bone (T. II, 8). The other find is preserved only partially, and it belonged to an object made of longitudinally split diaphysis with a round perforation (T. II, 9.).

3. CERAMIC FINDS

a) Ceramic vessels

Ceramic finds are the best represented category of finds in Beriš, although their number does not correspond to finds of the same type

dijelom dijafize. Na ušćivanom dijelu dijafize vidljiva su tri usporedna žlijeba, nastala vjerojatno u namjeri dobivanja manjih segmenata kosti (T. II, 8). Drugi je nalaz ušćivan samo djelomice, a pripadao je predmetu izrađenom od uzdužno rascijepljene dijafize s kružnom perforacijom (T. II, 9).

3. KERAMIČKI NALAZI

a) *Keramičke posude*

Keramički nalazi najzastupljenija su skupina građe na Berišu, premda je i njihova brojnost u nerazmjeru s istovrsnim nalazima na drugim neolitičkim nalazištima. S obzirom na to, ovdje nije moguće provesti uobičajenu tehnološku klasifikaciju, a ni relevantnu analizu kvantitativnih odnosa. Taj bi pokušaj ovdje imao krajnje formalnu dimenziju kakvu nisam spreman prihvatiti.

Gledano u cjelini, keramički nalazi tvore koherentnu tehnološku cjelinu u kojoj postoje stanovita kvalitativna nijansiranja, ali bez izrazio grubih i izrazito finih keramičkih kategorija. Ulomci pripadaju dobro pečenim posudama svjetlijih nijansi smeđe i crvenkastosmeđe, rijetko sive i tamnosive boje, a u recepturi smjese korištene za njihovu izradbu nema izrazito velikih razlika. Najveća razlika vidljiva je u granulaciji primjese vapnenca čiji oštri rubovi, vidljivi i u presjecima i na površinama stijenki, ne upućuju na prirodne, nego na namjerno dodane primjese. Kod većine posuda vidljive su i krupnije i sitnije primjese, a samo kod manjeg broja zastupljene su one sitnije granulacije.

Većina raspoloživih ulomaka pripada središnjim dijelovima recipijenata pa preciznije determiniranje vrsta i oblika posuda nije pouzdano. Premda pojedinačni primjerci nedvojbeno pripadaju većim posudama na niskim nogama ili stopama (T. IX, 1-2), većina raspoloživih ulomaka s ušćivanim gornjim dijelovima stijenki i oboda upućuje na posude manjih dimenzija. Međutim, zbog variranja u pojedino-

from other Neolithic sites. Therefore usual typological classification is not possible in this case, nor the relevant analysis of quantitative relations. An attempt to do that would result in an utterly formal dimension that I am not willing to accept.

Generally ceramic finds constitute a coherent technological whole with certain qualitative nuances but without distinctly coarse or fine ceramic categories. The sherds belong to well fired vessels in light tones of brown and reddish-brown, rarely grey or dark grey. There are no big differences in the mixture used for their production. The biggest difference is visible in granulation of limestone inclusions whose sharp edges visible in cross-sections and on wall surfaces suggest not natural but deliberately added inclusions. On most vessels large and small inclusions are visible, and only few vessels have inclusions of fine granulation.

Most available finds belong to middle parts of vessels so that determining of types and forms is uncertain. Although individual examples definitely belong to large vessels on low legs or bases (T. IX, 1-2), most available finds with preserved upper parts of walls and rims suggest smaller vessels. However due to variations in details, in their mutual associating into groups of identical or very similar forms it is not always possible to determine full correspondence in all typological elements. However if we apply the criterion of the lowest variability, determinable fragments could be ascribed to some of the following vessel types:

- deep terrine with slightly narrowed upper part of the vessel and flat or slightly everted rim (T. IV, 1-3; T. VIII, 7);
- deep vessels with spherical body and high, slightly everted neck (T. IV, 5, 8);
- deep vessels with spherical body and high vertical neck (T. IV, 6-7; T. VI, 3; T. VIII, 3-4);
- deep vessels with spherical body and short inverted neck (T. VI, 6);
- hemispherical vessels with gentle "S" pro-

stima, pri njihovu međusobnom povezivanju u skupine istih ili vrlo srodnih oblika, nije moguće uvijek utvrditi potpunu podudarnost u svim tipološkim elementima. Ipak, primjenjujući kriterij najmanje varijabilnosti, određive ulomke moguće je pripisati sljedećim tipovima posuda:

- duboke terine s blago suženim gornjim dijelom recipijenta i ravnim ili blago izvijenim obodom (T. IV, 1-3; T. VIII, 7);
- duboke posude s loptastim recipijentom i višim blago izvijenim vratom (T. IV, 5, 8);
- duboke posude s loptastim recipijentom i kratkim okomitim vratom (T. IV, 6-7; T. VI, 3; T. VIII, 3-4);
- duboke posude s loptastim recipijentom i kratkim uvučenim vratom (T. VI, 6);
- poluloptaste posude blagog „S“ profila (T. V, 2; T. VI, 7; T. VIII, 2, 6);
- poluloptaste posude sličnog profila s naglašenim trbuhom (T. VI, 7; T. VIII, 5);
- tanjure i plitice (T. VII, 6; T. VIII, 1).

Tipološku jednostavnost prati i likovna jednostavnost u tehnici izvođenja ukrasa, u izboru motiva i njihovih kompozicija. To je vrlo lako uočiti već i pri površnom pregledu ilustrativnih priloga koji predočavaju cjelokupan fundus ukrašenih ulomaka. Likovnu jednostavnost ponajprije određuje tehnička strana ukrasa, odnosno činjenica da u njihovom izvođenju nema gotovo nikakvih razlika. Svi ukrasi izvedeni su tehnikom urezivanja, a jedina vidljiva razlika ograničena je na finoću instrumenata korištenih pri njihovom izvođenju. Najveći broj ukrasa izveden je oštrim i tankim instrumentom, a samo je na pojedinačnim primjercima upotrijebljen robusniji instrument (T. V, 1, 3-5). S druge strane, većina ukrasa izvedena je prilično neuredno i površno, bez pretenzija k finijim rješenjima i složenijim kompozicijama.

Unatoč tomu, kao i činjenici da na nekim ulomcima uopće nije moguće pouzdano razaznati izvedene motive (T. VIII, 2-4), ukrase

file (T. V, 2; T. VI, 7; T. VIII, 2, 6);

- hemispherical vessels with similar profile and emphasized belly (T. VI, 7; T. VIII, 5);
- plates and platters (T. VII, 6; T. VIII, 1).

Typological simplicity is accompanied by visual simplicity, both in techniques of ornament execution and in the selection of motifs and their compositions. It is easily noticeable already from a superficial overview of illustrative contributions that present the entire repertory of decorated fragments. Visual simplicity is primarily determined by technical side of decorations, that is the fact that there are almost no differences in their execution. Technique of incising was applied for all ornaments, and the only visible difference was limited to fineness of instruments used in their execution. The biggest number of ornaments was executed by sharp and thin instruments, only in few cases a more robust implement was used (T. V, 1, 3-5). On the other hand, most ornaments were rendered quite sloppily and superficially without pretensions to finer solutions and more complex compositions.

Despite that, and the fact that the executed motifs can hardly be discerned on some fragments (T. VIII, 2-4), decorations on pottery from *Beriš* can be classified into two basic groups: one with linear and the other with curvilinear motifs. Since limited amount of material once again poses limitations to any quantitative analyses, I will only mention as an illustration that the number of fragments with linear decorations is several times bigger than the ones with curvilinear motifs. However this circumstance should be interpreted with caution as it might represent actual situation in the ornamental system of *Beriš* but it could also be a consequence of accidental relations in the available sample.

Among the linear decorations the simplest motif were parallel horizontal lines incised on the shoulder segment of the vessel, executed on one fragment (T. VI, 5). Zig-zag lines are represented by only one fragment as well as a

na keramici s Beriša moguće je svrstati u dvije osnovne skupine: jednu s pravocrtnim i drugu s krivocrtnim motivima. Budući da ograničena količina građe i ovdje postavlja ograničenja bilo kakvim kvantitativnim analizama, ovdje ću samo kao ilustraciju navesti da broj ulomaka s pravocrtnim ukrasima višestruko nadilazi broj ulomaka na kojima su izvedeni krivocrtni. Ipak, tu okolnost treba uzeti sa stanovitom rezervom. Ona može predočavati realitete u ukrasnom sustavu Beriša, ali može biti i posljedica slučajnih odnosa u raspoloživom uzorku.

Među pravocrtnim ukrasima najjednostavniji je motiv usporednih vodoravnih linija urezanih na ramenom segmentu posude, izveden na jednom ulomku (T. VI, 5). Samo s jednim ulomkom zastupljen je motiv cik-cak linija, te snop neuredno izvedenih okomitih linija kombiniranih s nekim uglatim, teško odredivim motivom (T. V, 6-7). Uvjerljivo najbogatiji primjer ukrašavanja u ovoj skupini predočava ulomak s višestrukim, gusto izvedenim izlomljenim linijama na ramenom segmentu posude (T. IV, 7). Međutim, budući da na ušćivanom ulomku nije vidljivo razvijanje ukrasa prema trbušnom dijelu posude, ne treba isključiti mogućnost da je riječ o višestrukim izlomljenim trakama ili nekom geometrijskom liku. To tim prije jer je na jednom od raspoloživih ulomaka motiv uske cik-cak trake posve jasno vidljiv (T. VII, 4). Možda su slični motivi izlomljenih traka samo u gruboj izvedbi činili ukrase na još nekoliko ulomaka (T. V, 1-5). Nasuprot tomu, na jednom ulomku s djelomice vidljivom uskom trakom nije moguće razaznati motiv, ni naslutiti kompoziciju kojoj bi pripadao ili je tvorio (T. VII, 5).

Pravi geometrijski likovi zastupljeni su na desetak ulomaka, a gotovo jedini ukras u toj skupini čine motivi trokuta ispunjenih nizom usporednih linija. Obično je riječ o nizu visećih trokuta povezanih u vodoravne nizove (T. IV, 1-4, 5, 8; T. VII, 2). Međutim, na jednom je ulomku ta uobičajena kompozicija zamijenjena nizom visećih i nizom stojećih trokuta

bunch of sloppily executed vertical lines combined with some angular, hardly recognizable motif (T. V, 6-7). Definitely the richest example of decoration in this group is found on a fragment with multiple, densely executed broken lines on the shoulder segment of the vessel (T. IV, 7). However since ornaments do not spread toward the vessel belly it is possible that the ornament consisted of multiple broken lines or some geometric figure, all the more since a motif of narrow zig-zag line is clearly visible on one of available sherds (T. VII, 4). Perhaps similar motifs of broken lines decorated several more fragments, only in coarser execution (T. V, 1-5). As opposed to this on one fragment with partially visible narrow band not even a motif could be recognized, nor the composition it created or it might have belonged to (T. VII, 5).

Proper geometric motifs are found on some ten sherds, and almost only ornament in this group are motifs of triangles filled with a row of parallel lines. Usually it is a row of hanging triangles connected in horizontal rows (T. IV, 1-4, 5, 8; T. VII, 2). However on one fragment this common composition was replaced by a row of hanging and a row of standing triangles separated by an empty interspace (T. VII, 3). It seems that a similar solution was executed on one more fragment on which triangles were filled with pricking (T. VI, 2). More complex combination with mutual connecting of several differently oriented triangles is also represented on only one fragment (T. IV, 6). Finally, a very unusual combination was performed on one fragment with triangles forming a mirror image and filled with net pattern combined with broken lines (T. VI, 1).

As opposite to this, motif of rhomb in a complex composition with multiple zig-zag lines was executed on only one fragment (T. V, 9). A motif of parallelogram decorates only one sherd, belonging to one of the most complex and best ornaments in technical terms (T. V, 8).

Curvilinear ornaments are represented by

razdvojenih praznim međuprostorom (T. VII, 3). Izgleda da je slično rješenje provedeno na još jednom ulomku na kojem su trokuti ispunjeni ubadanjem (T. VI, 2). Složenije rješenje s međusobnim povezivanjem više različito orijentiranih trokuta također je zastupljeno samo na jednom ulomku (T. IV, 6). Napokon, na jednom je ulomku izvedena vrlo neobična kompozicija sa zrcalno postavljenim trokutima ispunjenim mrežastim uzorkom, a kombiniranim s uskim izlomljenim trakama (T. VI, 1).

Nasuprot tomu, motiv romba u složenijoj kompoziciji s višestrukim cik-cak linijama izveden je samo na jednom ulomku (T. V, 9). Također, samo na jednom ulomku izveden je i motiv paralelograma koji spada među nekoliko najsloženijih i tehnički najboljih ukrasa (T. V, 8).

Premda zastupljeni znatno manjim brojem ulomaka, krivocrtni ukrasi djeluju raznovrsnije. Takvom dojmu pridonosi činjenica da u toj skupini ukrasa nema podudarnih motiva, nego se svaki od njih iskazuje kao posebno likovno rješenje.

Pravi krivocrtni ukras i najlikovniji u toj skupini primjerak je spiralnog motiva s gusto izvedenim zavojnicama koji, čini se, pripada složenoj kompoziciji spiralnih motiva s međuprostorima gusto ispunjenim usporednim linijama i trakama (T. VI, 4). Premda djeluje kao apstrakcija, izgleda da je istovrstan ukras nevjesto izveden na još jednom ulomku (T. VII, 1). Uspoređen s prvim, drugi primjer pravog krivocrtnog ukrasa predočava znatno jednostavniju kompoziciju sa spiralnim motivom široko razmaknutih zavojnica i bez ispunjenih spiralnih međuprostora. Izgleda da je na ukrasnoj površini bilo izvedeno nekoliko samostalnih i ravnomjerno raspoređenih ili tangentama povezanih spiraloidnih motiva (T. VI, 3). Na jednom ulomku lučno izvedena široka traka slična girlandi, ispunjena mrežastim uzorkom vjerojatno je tvorila kompoziciju u kojoj se isti motiv ritmički ponavlja po opsegu posude (T. VI, 6). Najjednostavniji motiv u

much smaller number of fragments but they seem more diverse. Such impression is intensified by the fact that there are no corresponding motifs in this group but every one of them presents a unique visual creation.

Genuine curvilinear decoration, also visually most appealing, in this group is an example of a spiral motif with densely executed spirals that seemingly belong to a complex composition of spiral motifs with interspaces densely filled with parallel lines and bands (T. VI, 4). Although it looks like an abstraction, it seems that an identical ornament was made on another fragment (T. VII, 1). The second example of a proper curvilinear ornament is illustrated by a much simpler composition if compared to the first example as it is decorated with a motif with spirals wide apart and without filled spiral interspaces. It seems that several independent spiral-like motifs that were evenly distributed or connected with tangents were executed on ornamental surface (T. VI, 3). On one sherd a wide arched band looking like a garland, filled with net pattern probably formed a composition in which the same motif repeated rhythmically on the vessel circumference (T. VI, 6). The simplest motif in this group are garlands made between two horizontal bands incised on the transition from neck to shoulder and on belly of the vessel (T. VI, 7). Finally in a wide ornamental field consisting of two horizontal lines incised on the transition from neck to shoulder and belly of the vessel, a narrow wavy line was made filled with short notches, that evidently decorated the entire circumference of the vessel (T. VI, 8).

b) Other ceramic finds

Assemblage of ceramic finds from Beriš is enriched by two special groups that do not belong to utilitarian objects. The first group consists of six fragments that belong to vessels on four legs that are usually referred to as cult rhyta. Considering evident differences in

ovoj skupini ukrasa čine girlande izvedene između dviju vodoravnih traka urezanih na prijelazu vrata i ramena te truhu posude (T. VI, 7). Napokon, u širokom ukrasnom polju, koje tvore dvije vodoravne linije urezane na prijelazu vrata i ramena te truhu posude, izvedena je uska valovita traka ispunjena kratkim zarezima, koja je očigledno tekla po cijelom opsegu posude (T. VI, 8).

b) Ostali keramički nalazi

Skupu keramičkih nalaza s Beriša pripadaju još dvije posebne cjeline koje ne pripadaju predmetima utilitarnog karaktera. Prvu cjelinu čini ukupno šest ulomaka koji pripadaju posudama na četiri noge koje se obično nazivaju kulturni ritoni. S obzirom na očigledne razlike u tipološkim pojedinostima i ukrašavanju, svi pripadaju različitim primjercima ove vrste nalaza. Pronađena je jedna drška i pet primjeraka nogu. Drška je masivna, trokutastog presjeka i bez ukrasa, a zbog svoje veličine ne odgovara ni jednom primjerku nogu (T. IX, 5). Među pronađenim primjercima nogu, tri pripadaju prednjem dijelu ritona (T. IX, 4; T. X, 1, 3). Od preostala dva primjerka koja pripadaju stražnjem dijelu ritona jedan je sačuvan u cjelini, a drugi s ostatcima recipijenta samo djelomice (T. IX, 3; T. X, 2). Od ukupnog broja nalaza tipološku bliskost pokazuju tri primjerka koja predočavaju sličnu valjkastu formu. Jedan od njih ima blago proširenu bazu u obliku stopice (T. X, 1). Samo jedan primjerak nogu ima izrazio zadebljan gornji i sužen donji dio korpusa (T. IX, 4). Ukrašavanje je provedeno na trima primjercima, a ukras izveden urezivanjem čini spiraloidni motiv na jednome, motiv višestrukih uglatih traka ispunjenih poprečnim crtama na drugome, te vjerojatno njemu sličan ukras na trećem nalazu (T. IX, 3-4; T. X, 1).

Drugu, malobrojniju cjelinu čine jedna fragmentirana i jedna cjelovito uščuvana keramička pločica sa žlijebom izvedenim po dužoj osi njihovih središnjih dijelova (T. X, 4-5).

typological details and decoration they all belong to different examples of this type of finds. One handle was found and five examples of legs. The handle is massive, with triangular cross-section and unornamented, and due to its size it is obvious that it does not belong to any of the leg specimens (T. IX, 5). Among the recovered legs, three belong to the front part of rhyton (T. IX, 4; T. X, 1, 3). Out of the remaining two examples that belong to the back part of rhyton, one is fully preserved, and the other only partially, with body remains (T. IX, 3; T. X, 2). Out of the total number of finds typological similarities can be found on three examples having similar cylindrical form. One of them has slightly expanded base in shape of a ring base (T. X, 1). Only one example of legs has distinctly thickened upper and narrowed lower part of the body (T. IX, 4). Three examples are decorated and the incised ornament consists of spiral-like motif on one specimen, motif of multiple angular bands filled with transversal lines on the second find, and probably similar decoration on the third find (T. IX, 3-4; T. X, 1).

The second group consists of one fragmented and one fully preserved ceramic plaque with a groove made on the longer axis of their middle parts (T. X, 4-5).

DISCUSSION AND CONCLUSION

Even a superficial overview of the material presented here allows a statement about close connections of Beriš with the Danilo cultural ambience in which very good parallels can be found for typological and stylistic characteristics of most finds. Only chipped stone artifacts leave some room for doubt, not because they are much different than the corresponding material from the other sites of this culture but because of limited possibilities of mutual comparisons caused by their modest number in Beriš. However despite these limitations certain examples were classified to the stand-

RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Već i površan pregled ovdje predočene građe dovoljan je za konstataciju o bliskoj povezanosti Beriša s danilskim kulturnim ambijentom u kojem je bez poteškoća moguće pronaći vrlo dobre analogije za tipološka i stilska obilježja većine nalaza. Manju i posve uvjetnu rezervu u tom smislu moguće je zadržati tek za nalaze od lomljenog kamena, ali ne zato što pokazuju kakve bitne razlike prema odgovarajućoj građi s nalazišta te kulture, nego zbog ograničenih mogućnosti međusobnog uspoređivanja uvjetovanih njihovom skromnom zastupljenošću na Berišu. Ipak, unatoč tim ograničenjima, pojedine primjerke je bez rezervi moguće uvrstiti u standardni repertoar danilskih pojava te vrste. To se ponajprije odnosi na primjerak listolikog šiljka (T. II, 5)⁴, a potom i na dva primjerka strelica (T. II, 6-7) koje su u danilskoj kulturi dosta česta pojava.⁵ S druge strane, pojava te vrste nalaza u neolitikom istočnog Jadrana i njegova zaleđa povezana je upravo s danilskom kulturom.

Zbog velikih sličnosti na širokoj prostornoj i vremenskoj razini, masivne izradevine od glačanog kamena, odnosno kamene sjekire, nemaju nikakvo posebno značenje za utvrđivanje kulturne dimenzije nalazišta. Međutim, ovdje je potrebno spomenuti da je njihovo najranije pojavljivanje na jadranskom području u vezi upravo sa srednjim neolitikom, da se tijekom njegova trajanja produkcija bitno uvećava, pa ta vrsta građe na većini nalazišta danilske kulture čini vrlo brojno zastupljen dio inventara.⁶ Zbog toga je i broj u kojem su zastupljeni na Berišu posve primjeren toj činjenici, a i drugim poveznicama s tom kulturom, vidljivim u ostalim vrstama nalaza.

U vezi s drugim nalazima od kamena poseb-

ard repertory of the Danilo phenomena of the same kind without any doubt. This primarily refers to an example of the leaf-shaped point (T. II, 5)⁴, and then also two finds of arrows (T. II, 6-7) that are quite common in the Danilo culture.⁵ On the other hand emergence of this type of finds in the Neolithic of the eastern Adriatic and its hinterland is related exactly to the Danilo culture.

Massive artifacts made of polished stone, that is stone axes, have no special importance in determining the cultural dimension of the site owing to great similarities on a wide spatial and chronological level. However here we should mention that their earliest emergence in the Adriatic area is associated exactly with the Middle Neolithic and that their production significantly rised in that period, so that this category of finds is usually very well represented at most sites of the Danilo culture.⁶ Therefore their number in Beriš corresponds to that fact, as well as to other links with that culture, visible in other types of finds.

In regard to other stone finds special attention should be paid to an object made of calcite with multiple incisions executed on its flattened surface.

Two very similar finds, one ceramic and the other made of fine-grained sandstone are known from the Danilo site of Barice near Benkovac.⁷ Although the authors refer to them as pintaderas,⁸ it is unlikely that they actually are that type of object because none of them, just like the find from Beriš, shows typological characteristics of common finds of pintaderas from a series of other sites. However this typological deviation is less important than the fact that the pattern made

⁴ Z. BRUSIĆ, 2008, T. LII.

⁵ Š. BATOVIĆ, 1979, 536, T. LXXXI, 1, 5; Z. BRUSIĆ, 2008, 58, T. LII; D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, 34, T. II, 2; K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2017, T. I, 17-19.

⁶ Š. BATOVIĆ, 1979, 537, T. LXXXII; D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, 36, T. III, T. IV; K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2017, 49, T. 2.

⁴ Z. BRUSIĆ, 2008, T. LII.

⁵ Š. BATOVIĆ, 1979, 536, T. LXXXI, 1, 5; Z. BRUSIĆ, 2008, 58, T. LII; D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, 34, T. II, 2; K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2017, T. I, 17-19.

⁶ Š. BATOVIĆ, 1979, 537, T. LXXXII; D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, 36, T. III, T. IV; K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2017, 49, T. 2.

⁷ D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, T. II, 6a-c, T. XII, 1.

⁸ D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, 35, 50-51.

no se treba zadržati na predmetu od kalcita s višestrukim urezima izvedenim na njegovoj zaravnjenoj plohi.

Dva vrlo slična nalaza, jedan keramički, a drugi od sitnozrnog pješčenjaka, poznata su s danilskog naselja Barice u Benkovcu.⁷ Premda ih autori nazivaju pintaderama⁸, malo je vjerojatno da je riječ upravo o toj vrsti predmeta jer se ni jedan od njih, jednako kao ni nalaz s Beriša, u tipološkom pogledu ni izdaleka ne približava uobičajenim i poznatim oblicima pintadera s niza drugih nalazišta. Međutim, to je tipološko odstupanje manje važno od činjenice da uzorak izveden na njihovim plohamo ni u jednom od svojih aspekata nema nikakvog dodira s uzorcima izvedenim na drugim nalazima. Naime, teško je i zamisliti da bi utiskivanjem ili otiskivanjem instrumenta s tako jednoličnim i likovno siromašnim uzorkom, kakav je na svim trima primjercima, bilo moguće postići neki stupanj dekorativnosti koja bi se makar minimalno približila estetici ukrasa na keramici danilske kulture, a pogotovo bogatstvu i raznovrsnosti motiva na brojnim primjercima pintadera s drugih područja. Štoviše, teško je predočiti bilo kakvu dekorativnost negativna postignutog prenošenjem takvog uzorka na ma kakav medij. S druge strane, u jednoličnosti takvog uzorka još je teže vidjeti bilo kakvu individualiziranost koja je jedna od temeljnih karakteristika te vrste nalaza, a pogotovo naznaku onog simboličkog smisla kakav je moguće pronaći na drugim primjercima pintadera, uključujući i poznate nalaze te vrste s jadranskog područja. Naime, već stariji primjerci s Crnog vrila⁹ i pećine Zemunice¹⁰ u objema mogućim dimenzijama – ukrasnoj i simboličkoj – daleko nadilaze sva tri ovdje navedena nalaza. Ista konstatacija vrijedi i za oba istarska nalaza, jedan s Limske gradine¹¹ i drugi

on their surfaces is not related in any of its aspects to patterns executed on the other finds. Namely it is difficult even to imagine that by impressing or imprinting an instrument with such dull and visually plain pattern, as found on all three artifacts, certain degree of decorativeness could be achieved that would at least come close to the aesthetics of ornamentation on pottery of the Danilo culture, and in particular to the richness and diversity of motifs on a number of examples of pintaderas from other regions. Furthermore it is difficult to present any kind of decorativeness of the negative achieved by transferring this pattern on any medium. On the other hand, in the monotony of such pattern it is even harder to see any kind of individuality that is one of basic characteristics of this type of finds, and in particular of the symbolical meaning that can be found in other examples of pintaderas, including the known specimens of the kind from the Adriatic region. Namely older examples from Crno vrilo⁹ and the cave of Zemunica¹⁰ in both possible dimensions – decorative and symbolical – exceed by far all three finds mentioned here. The same statement is valid for both Istrian finds, one from Limska gradina (hillfort)¹¹ and the other from the Jačmica cave¹² that probably belong to the Danilo culture, and in particular for the pintadera from Ravlića pećina.¹³ Since multiple parallel lines do not seem to be adequate for function ascribed to pintaderas for the reasons I have already mentioned, including the differences on the interpretative level,¹⁴ I am more inclined to look for some other purpose for all three finds. In that sense I find two facts

⁷ D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, T. II, 6a-c, T. XII, 1.

⁸ D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, 35, 50–51.

⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2009, 74, T. XXVIII, 4a-b.

¹⁰ R. ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ, T. TEŽAK GREGL, 2013, Sl. 1-2.

¹¹ K. MIHOVILIĆ et al., 2002, 19, Sl. 1.

⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2009, 74, T. XXVIII, 4a-b.

¹⁰ R. ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ, T. TEŽAK GREGL, 2013, figs. 1-2.

¹¹ K. MIHOVILIĆ et al., 2002, 19, fig. 1.

¹² D. KOMŠO, P. MIRACLE, 2005, 151.

¹³ B. MARIJANOVIĆ, 2008, T. I.

¹⁴ J. MELLART, 1967, 209, 220; J. MAKKAY, 1984, 91; C. PERLÈS, 2001, 252; M. BUDJA, 2003, 119; M. M. G. P. AKKERMANS, M. VERHOEVEN, 1995; K. BAČVAROV, 2003, 82; R. SKEATES, 2007, 186, 195; G. NAUMOV, 2008, 69-73, 74-77; B. MARIJANOVIĆ, 2008, 141-149; etc.

iz pećine Jačmica¹², koji vjerojatno pripadaju danilskoj kulturi, a pogotovo za pintaderu iz Ravlića pećine.¹³ Budući da mi se iz navedenih razloga višestruki usporedni urezi ne čine smisljenim za funkcije kakve se pripisuju pintadera, uključujući tu i razlike na interpretativnoj razini¹⁴, za sva tri nalaza skloniji sam tražiti neku drugu svrhu. U tom smislu sugestivnim držim dvije činjenice: jedna je međusobna tipološka bliskost svih triju primjeraka, a druga podudarnost višestrukih usporednih ureza, nešto više naglašenih i na primjerku s Beriša i na keramičkom primjerku s Barica. Promatrane zajedno, ove činjenice upućuju na instrumente prikladne nekim praktičnim svrhama. U tom bi smislu i njihova tipološka bliskost najprije mogla upućivati na funkcionalnu prilagođenost istovrsnoj namjeni, u kojoj višestruki usporedni urezi na njihovim plohama nemaju karakter uzoraka koji se kao ukrasni ili simbolički elementi prenose na drugi medij, nego su i oni dio potpune funkcionalne prilagodbe determinirane prirodom predmeta i njihovih praktičnih namjena. S obzirom na relativno plitke i uske ureze, posve je jasno da njihova namjena ne bi mogla biti povezana s nekim grubim, nego finijim aktivnostima kao što su npr. razdvajanje, zatezanje ili učvršćivanje uzica izrađenih od nekih organskih materijala. Međutim, cjelinu praktične operacije s kojom bi ovi nalazi mogli biti povezani u ovom trenutku ne mogu predložiti.

Većinu zastupljenih oblika posuda – duboke terine s blago suženim gornjim dijelom recipijenta i ravnim ili blago izvijenim obodom (T. IV, 1-3; T. VIII, 7), duboke posude s loptastim recipijentom i višim blago izvijenim vratom (T. IV, 5, 8), duboke posude s loptastim recipijentom i kratkim okomitim vratom (T. IV, 6-7; T. VI, 3; T. VIII, 3-4), posude na niskim

particularly suggestive; the first is typological similarity of all three examples, and the second is correspondence of multiple parallel incisions, somewhat more pronounced on the example from Beriš and on the ceramic artifact from Barice. Observed as a whole these facts suggest instruments intended for certain practical functions. In that sense their typological correspondence might primarily indicate their functional adaptation for identical function in which multiple parallel incisions on their surface do not constitute a pattern that is transferred to other medium as a decorative or symbolical element, but they are a part of complete functional adjustment determined by the nature of the objects and their practical functions. Considering relatively shallow and narrow incisions, it is clear that their function could not have been associated with some hard but fine activities such as e.g. separating, pulling or fastening strings made of some organic materials. However at the moment I cannot suggest complete practical operation that these finds might be associated with.

Most of the represented vessel forms – deep terrines with slightly narrowed upper part of the vessel and flat or slightly everted rim (T. IV, 1-3; T. VIII, 7), deep vessels with spherical body and higher slightly everted neck (T. IV, 5, 8), deep vessels with spherical body and short vertical neck (T. IV, 6-7; T. VI, 3; T. VIII, 3-4), vessels on low feet or ring bases (T. IX, 1-2), plates and platters (T. VII, 6; T. VIII, 1) etc. – can easily be recognized in the rich ceramography of the Danilo culture.¹⁵

Identical statement is valid for a fair portion of ornaments, and in particular for the ones with geometric motifs – triangles filled with a row of parallel lines (T. IV, 1-4, 5, 8; T. VII, 2), rhomb in a more complex composition with multiple zig-zag lines (T. V, 9), parallel-

¹² D. KOMŠO, P. MIRACLE, 2005, 151.

¹³ B. MARIJANOVIĆ, 2008, T. I.

¹⁴ J. MELLART, 1967, 209, 220; J. MAKKAY, 1984, 91; M. M. G. P. AKKERMANS, M. VERHOEVEN, 1995; C. PERLÈS, 2001, 252; M. BUDJA, 2003, 119; K. BAČVAROV, 2003, 82; R. SKEATES, 2007, 186, 195; G. NAUMOV, 2008, 69-73, 74-77; B. MARIJANOVIĆ, 2008, 141-149 itd.

¹⁵ Š. BATOVIĆ, 1979, fig. 25, T. LXXXIV; Z. BRUSIĆ, 2008, T. XIV, T. XXIII, T. XCV; D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, T. VII, 1-3, 6; K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2017, figs. 3-4, T. VIII-X.

nogama ili stopama (T. IX, 1-2), tanjuri i plitice (T. VII, 6; T. VIII, 1) itd. – moguće je bez poteškoća prepoznati u bogatoj keramografiji danilske kulture.¹⁵

Posve ista konstatacija vrijedi i za dobar dio ukrasa, a posebno one s geometrijskim motivima – trokuta ispunjenih nizom usporednih linija (T. IV, 1-4, 5, 8; T. VII, 2), romba u složenijoj kompoziciji s višestrukim cik-cak linijama (T. V, 9), paralelograma (T. V, 8). Danilskom ukrasnom stilu pripadaju i motiv cik-cak linija (T. V, 6) te višestruke, gusto izvedene izlomljene linije na ramenom segmentu posude (T. IV, 7).¹⁶ Nedvojbeno najbliži klasičnim danilskim ukrasima primjerak je složeno komponiranih spiralnih motiva s gusto izvedenim zavojnicama (T. VI, 4).

Navedenim poveznicama Beriša s danilskom kulturom treba dodati nalaze ritona, pločice sa žlijebom koje su jedna od njezinih specifičnosti na sjevernodalmatinskom području, te predmet od kalcita s višestrukim urezima na zaravnjenoj plohi koji izravne analogije ima na istom tom prostoru. Međutim, unatoč tim primjerima povezanosti s danilskom kulturom, Beriš ipak nema značenje njezina tipičnog predstavnika, nego i znatno jednostavnije i znatno siromašnije pojave u okviru tog kulturnog ambijenta. Jednostavnost i siromaštvo ne očituje se samo u redukciji ukrasnih motiva i njihovih kompozicija na keramičkim posudama, nego i u potpunom nedostatku slikanja kao jedne od najdekorativnijih pojava u danilskoj kulturi. Te bi činjenice, s jedne strane, bilo moguće promatrati kao prirodnu posljedicu razlika u ukupnoj materijalnoj produkciji koja postoji između velikih i dugotrajnih naselja danilske kulture i vremenski znatno kraćeg naselja kakvo je Beriš. Međutim, s druge strane, u tom se kontekstu ne smije se izgubiti iz

ogram (T. V, 8). The Danilo decorative style also comprises motifs of zig-zag lines (T. V, 6) and multiple, densely executed broken lines on the shoulder segment of the vessel (T. IV, 7).¹⁶ A fragment with elaborately composed spiral motifs with densely executed spirals is definitely closest to the Danilo ornaments (T. VI, 4).

Mentioned connections of Beriš with the Danilo culture are further enriched by the finds of rhyta, a plaque with a groove as one of its specific traits in the northern Dalmatian region, and an artifact of calcite with multiple incisions on a flattened surface that has analogies in the same area. However despite these examples of connections with the Danilo culture, Beriš is not a typical representative of this culture but a much simpler and poorer phenomenon within this cultural ambience. Simplicity and poorness are not reflected only in the reduction of decorative motifs and their compositions on ceramic vessels but also in the complete lack of painting as one of the most decorative phenomena in the Danilo culture. These facts, on one hand, could be perceived as a natural consequence of differences in the total material production that are present between the big and long-lasting settlements of the Danilo culture and chronologically much shorter-lasting settlement as Beriš. However on the other hand, in that context we must not lose sight of a possibility that it could be a consequence of differences in developmental dynamics in the narrow coastal zone and wider hinterland region. Such possibility is suggested by the differences that are present in Herzegovina in number and character of the Early and Late Neolithic sites on one hand and the ones belonging to the Danilo culture on the other hand, but also a part of ornaments that are close to corresponding phenomena outside that cultural ambience.

¹⁵ Š. BATOVIĆ, 1979, Sl. 25, T. LXXXIV; Z. BRUSIĆ, 2008, T. XIV, T. XXIII, T. XCV; D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, T. VII, 1-3, 6; K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2017, Sl. 3-4, T. VIII-X.

¹⁶ Z. BRUSIĆ, 2008, T. XX, T. LXXII, T. LXXIV, T. IX; D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, T. IX; K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2017, T. 9.

¹⁶ Z. BRUSIĆ, 2008, T. XX, T. LXXII, T. LXXIV, T. IX; D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2012, T. IX; K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2017, T. 9.

vida ni mogućnost da to može biti i posljedica različitosti u razvojnim dinamikama na užem obalnom i širem zaobalnom području. Takvu mogućnost sugeriraju i razlike koje u Hercegovini postoje u broju i karakteru nalazišta ranog i kasnog neolitika na jednoj strani, i onih koja pripadaju danilskoj kulturi na drugoj, ali i jedan dio ukrasa koji su bliski odgovarajućim pojavama izvan tog kulturnog ambijenta.

Činjenica je, naime, da je neke među navedenim primjerima ukrašavanja – npr. motiv trokuta ispunjenih nizom usporednih linija – moguće jednako uspješno usporediti i sa sličnim pojavama u Gudnji,¹⁷ nalazištu s užeg obalnog područja koje ne pripada danilskom kulturnom ambijentu, nego s korčulanskim nalazištima – Vela spila, Jakasova špilja i Žukovica¹⁸ – predočava poseban kulturni fenomen u srednjem neolitiku na području istočnog Jadrana. Analogije u Gudnji postoje i za neke druge ukrase na keramici Beriša:

- niz visećih i stojećih trokuta razdvojenih praznim međuprostorom (T. VII, 3);¹⁹
- spiralni motiv široko razmaknutih zavojnica bez ispunjenih spiralnih međuprostora (T. VI, 3);²⁰
- uska valovita traka ispunjena kratkim zarezima (T. VI, 8);²¹
- motiv girlande izvedene između dviju vodoravnih traka urezanih na prijelazu vrata i ramena i truhu posude (T. VI, 7);²²
- motivi izlomljenih, grubo urezanih traka (T. V, 1-5).²³

Sa sličnim motivom iz Gudnje mogla bi se usporediti i široka, lučno izvedena traka slična girlandi (T. VI, 6).²⁴

Navedene sličnosti s nalazima iz Gudnje pri-

The fact is that some of the mentioned decoration examples, such as a motif of triangles filled with a row of parallel lines – could be just as successfully compared to similar examples from Gudnja,¹⁷ a site from the narrow coastal zone that does not belong to the Danilo cultural ambience, but it represents a separate cultural phenomenon in the Middle Neolithic in the eastern Adriatic region together with the sites from Korčula: Vela spila, Jakasova špilja and Žukovica.¹⁸

There are analogies in Gudnja for some other ornaments on the pottery from Beriš:

- a row of hanging and standing triangles separated by empty interspaces (T. VII, 3)¹⁹;
- spiral motif consisting of spirals set wide apart without filled spiral interspaces (T. VI, 3)²⁰;
- narrow wavy band filled with short notches (T. VI, 8)²¹;
- motif of a garland executed between two horizontal bands incised on the transition from neck to shoulder and on belly of the vessel (T. VI, 7)²²;
- motifs of broken, coarsely incised bands (T. V, 1-5).²³

A wide arched band similar to a garland could be compared to a similar motif from Gudnja (T. VI, 6).²⁴

Mentioned similarities with the finds from Gudnja support quite consistently previously mentioned limitation in associating Beriš exclusively with the Danilo culture. Namely due to its connections with Gudnja, Beriš is included into a wider context of similar phenomena at several sites that do not belong to the Dani-

¹⁷ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. VII, 4-5 i T. VIII, 3-4.

¹⁸ B. ČEČUK, 1980; B. ČEČUK, D. RADIĆ, 2005.

¹⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. IX, 1.

²⁰ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. XIV, 6.

²¹ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. XIII, 5-6.

²² B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. V, 2.

²³ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. IX, 5 i T. X, 1-2.

²⁴ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. V, 2.

¹⁷ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. VII, 4-5 and T. VIII, 3-4.

¹⁸ B. ČEČUK, 1980; B. ČEČUK, D. RADIĆ, 2005.

¹⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. IX, 1.

²⁰ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. XIV, 6.

²¹ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. XIII, 5-6.

²² B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. V, 2.

²³ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. IX, 5 and T. X, 1-2.

²⁴ B. MARIJANOVIĆ, 2005, T. V, 2.

lično dobro podupiru prethodno navedeno ograničenje pri povezivanju Beriša isključivo s danilskom kulturom. Naime, svojom povezanošću s Gudnjom, Beriš se istodobno uključuje u jedan širi kontekst sličnih pojava na više nalazišta koja nisu dio danilske kulture, nego pripadaju različitim kulturnim ambijentima. Tu na prvom mjestu mislim na srednji neolitik Vele špilje na Korčuli,²⁵ a potom na pojave na krajnjem jugu istočnog jadranskog područja i njegovu zaleđu, te na širem jonskom području i Sjevernoj Makedoniji: Cetush II, Cakran, Dunavec I, Kolshu II, Blaz III, Reštani.²⁶ Sličnosti keramografskih pojava među neolitičkim kulturama rasprostranjenim na južnojadranskom i jonskom području i njihovim širim zaledima već su odavno poznate, a na njih je u različitim problemskim kontekstima upozorilo više autora, možda najeksplicitnije albanski autori M. Korkuti, Zh. Andrea i F. Prendi,²⁷ te A. Benac koji je uvjerljivo predočio postojanje sličnosti na vrlo širokom sredozemnom području, u čiji kontekst ulaze i nalazi srednjeg neolitika u Bosni, te nalazišta u Pelagoniji i ohridskom području.²⁸ Objavljivanje nalaza iz Gudnje tu je povezanost učinilo još vidljivijom.²⁹

Na današnjoj razini istraženosti Beriš je tek drugo istraživano, ali istodobno i prvo objavljeno nalazište srednjeg neolitika u Hercegovini. Znatno ranije istraživano naselje Čairi u Stocu, koje je osim nalaza tog vremenskog odsjeka neolitika sadržavalo i depozit *impresso* keramičke kulture, nije nikada objavljeno, a posve površne informacije dostupne arheološkoj javnosti odnose se samo na nalaze ranog neolitika.³⁰ Budući da su mi svi nalazi s Čaira poznati iz iscrpne autopsije, s potpunom sigurnošću i znanstvenom odgovornošću

lo culture but to different cultural ambiances. I refer primarily to the Middle Neolithic from Vela špilja on the island of Korčula,²⁵ and then also phenomena in the southern periphery of the eastern Adriatic region and its hinterland, and wider Ionian region and North Macedonia: Cetush II, Cakran, Dunavec I, Kolshu II, Blaz III, Reštani.²⁶ Similarities in pottery characteristics among the Neolithic cultures from the southern Adriatic and Ionian region and their wider hinterlands have been recognized for quite some time, and they have been emphasized by several authors in different contexts, perhaps most explicitly by the Albanian authors M. Korkuti, Zh. Andrea, and F. Prendi,²⁷ and A. Benac who plausibly presented similarities in a very broad Mediterranean region, context of which encompasses the Middle Neolithic finds from Bosnia, and sites in Pelagonia and the region of Ohrid.²⁸ Publications of finds from Gudnja made these connections even more recognizable.²⁹

At this level of exploration Beriš represents only the second excavated site (but at the same time the first published) of the Middle Neolithic in Herzegovina. The site of Čairi in Stolac, that was excavated much earlier, contained not only the finds of this chronological segment of the Neolithic but also a deposit of the *Impresso Ware* culture. However this site has never been published, and quite superficial information available to the archaeological public refer only to the Early Neolithic finds.³⁰ Since I have examined all the finds from Čairi I can state with absolute certainty and scientific responsibility that there is a high degree of correspondence between these two sites in all kinds of ceramic material and

²⁵ B. ČEČUK, D. RADIĆ, 2005.

²⁶ B. MARIJANOVIĆ, 2005, 47-48.

²⁷ M. KORKUTI, Zh. ANDREA, 1975, 83; F. PRENDI, 1976, 58-60.

²⁸ A. BENAC, 1977, 45-55; A. BENAC, 1979, 458-459, 465-466; A. BENAC, 1989, 10 i dalje.

²⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2005, 47-48.

³⁰ V. ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, 1973, 17-18; V. ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, 1976, 25-26, T. XI, 1.

²⁵ B. ČEČUK, D. RADIĆ, 2005.

²⁶ B. MARIJANOVIĆ, 2005, 47-48.

²⁷ M. KORKUTI, Zh. ANDREA, 1975, 83; F. PRENDI, 1976, 58-60.

²⁸ A. BENAC, 1977, 45-55; A. BENAC, 1979, 458-459, 465-466; A. BENAC, 1989, 10. ff;

²⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2005, 47-48.

³⁰ V. ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, 1973, 17-18; V. ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, 1976, 25-26, T. XI, 1.

moгу tvrditi kako između tih dvaju nalazišta postoji visok stupanj podudarnosti u svim vrstama keramičke građe, te da ta podudarnost podjednako uključuje njezina tipološka i ukrasna svojstva. Jednako kao i na Berišu, i među ukrasima na keramičkim nalazima s Čairi prevladava pravocrtnost i jednostavnost u izboru motiva, nema složenih kompozicija ni primjera s velikim likovnim ili artistskim domtom, a urezivanje je i tamo jedina ukrasna tehnika. Posebno je indikativno što ni na Čairima, jednako kao i na Berišu, nema nikakve naznake o ukrašavanju keramike slikanjem. Na današnjoj razini poznavanja neolitika u jadranskom zaleđu, izgleda da je odsutnost tog tehničkog postupka pri ukrašavanju keramike u Hercegovini konstanta sve do kasnog neolitika. Jedini primjer slikanja na keramičkim nalazima ranog i srednjeg neolitika u Hercegovini predočava ulomak iz ranoneolitičkog sloja Hateljske pećine, ali on je tamo posljedica nekih drugih odnosa među neolitičkim zajednicama tog vremenskog odsjeka neolitika. U vezi s tim ulomkom nedavno su, posve izvan konteksta kojim su se bavili, M. Blečić Kavur i D. Komšo iznijeli eksplicitne kvalifikacije ovdje potpisanog autora.³¹ Međutim, kako je riječ o autorima čija je relevantnost za problematiku neolitika na Jadranu, a pogotovo njegovu hercegovačkom zaleđu, proporcionalna relevantnosti njihovih bibliografija na tu temu, bilo kakva diskusija o tome bila bi krajnje besmislena.

Kulturna pripadnost i relativnokronološka pozicija nalazišta na Berišu samo su jedna od pitanja koja se otvaraju njegovim otkrićem. Jednako važno, a u svakom slučaju mnogo intrigantnije jest pitanje njegova stvarnog karaktera. Drugim riječima, pitanje jest je li ovdje riječ o nalazištu koje ilustrira samo jednu prilično beznačajnu epizodu u prostorno-naseobinskim dinamikama neolitičkog svijeta ili pak o nalazištu koje predočava poseban obrazac u ponašanju jedne neolitičke zajednice,

³¹ M. BLEČIĆ KAVUR, D. KOMŠO, 2015, 86.

that this correspondence includes equally its typological and decorative characteristics. Just like in Beriš, ornaments on pottery finds from Čairi are dominated by linearity and simplicity in selection of motifs, there are no complex compositions or examples with high visual or artistic achievements, and incising is the only decorative technique at this site as well. It is particularly indicative that there are no traces of decorating the pottery by painting neither in Čairi nor in Beriš. At the current level of understanding the Neolithic in the Adriatic hinterland, it seems that the absence of this technical procedure in pottery decoration was a constant in Herzegovina until the Late Neolithic. The only example of painting on pottery finds from the Early and Middle Neolithic in Herzegovina is found on a fragment from the Early Neolithic layer of Hateljska pećina, but this piece is a consequence of some other relations between the Neolithic communities of this chronological segment of the Neolithic. In relation to this fragment, M. Blečić Kavur and D. Komšo expressed explicit qualifications of the author of this paper, completely out of context that they dealt with.³¹ However since relevance of these authors with regard to problems of the Neolithic on the Adriatic, and in particular in its Herzegovinian hinterland is proportional to the relevance of their bibliographies on this subject, any kind of discussion would be pointless.

Cultural attribution and relative chronological position of the site in Beriš are only some questions opened with its discovery. The question of its actual character is just as important, and definitely more intriguing. In other words the question is if this is a site that illustrates only one rather irrelevant episode in the spatial and settlement dynamics of the Neolithic world or a site that represents a special pattern in the behaviour of one Neolithic community, its social organization, economic strategy and spatial use. Following facts should be consid-

³¹ M. BLEČIĆ KAVUR, D. KOMŠO, 2015, 86.

njezinoj socijalnoj organizaciji, privrednoj strategiji i iskorištavanju prostora. Pri odgovoru na to pitanje potrebno je uzeti u obzir sljedeće činjenice.

Prvo. Prostorna skromnost Beriša očigledno pokazuje kako na tom mjestu nije prebivala i svoje aktivnosti prakticirala nikakva veća nego tek malobrojna neolitička zajednica. Međutim, veličina zajednice, njezina struktura i unutar-nji odnosi pripadaju području socijalnih odnosa i dinamika na široj društveno-prostornoj razini i sami po sebi nikako ne impliciraju ni karakter prebivanja ni njegovu vremensku dimenziju, a pogotovo ne određuju vrstu ili tip nalazišta.

Drugo. Minimalno formiran depozit i skromnija graditeljska aktivnost, vrlo vjerojatno jednokratnog karaktera i bez obnavljanja, sami po sebi ne upućuju na dugotrajno, nego vremenski ograničeno prebivanje na tom mjestu, ali nikako ne sugeriraju i zaključak da je u prostorno-naseobinskim dinamikama neolitičkih zajednica ovog područja Beriš tek privremena i vrlo kratkotrajna postaja zajednice koja na tom mjestu nije provela nikakav oblik praktičnih naseobinskih aktivnosti.

Treće. Da bi isključivanje naseobinske dimenzije ovog nalazišta bilo posve pogrešno, pokazuju i ustanovljene graditeljske aktivnosti, unatoč njihovoj očiglednom odstupanju od naseobinskih struktura i s njima povezanih pojava uobičajenih na mjestima dugotrajnijeg ili višegeneracijskog života populacijski većih neolitičkih zajednica. Naime, postojanje graditeljske aktivnosti koja nadilazi razinu elementarnog zaklona, dostatnog samo za kratkotrajno zadržavanje, ne upućuje na pasivnu uvjetovanost ili slučajnost pri odabiru, nego sugerira namjeru zajednice, bez obzira na njezinu veličinu, da na izabranom mjestu i aktivno prebiva.

Četvrto. Na naseobinsku dimenziju Beriša upućuju i druge aktivnosti koje predočava prethodno opisana arheološka građa. Naime, neovisno o malobrojnosti, struktura arheološke građe prikupljene na Berišu ne pokazuje

ered in answering that question:

Firstly. Spatial modesty of Beriš indicates that a small-numbered Neolithic community resided and practiced their activities at this place. However the size of the community, its structure and inner relations belong to the field of social relations and dynamics on a wider social and spatial level and in themselves they do not imply the character of dwelling or its chronological dimension, and in particular they do not determine the kind or type of the site.

Secondly. Minimally formed deposit and modest building activity, probably used on one occasion, without renewals, do not indicate long-term but chronologically limited habitation at this place, but they definitely do not suggest a conclusion that in spatial and settlemental dynamics of the Neolithic communities of this region Beriš represents only a temporary and very short-lasting station of a community that did not practice any form of practical settlement activities.

Thirdly. Exclusion of the settlement dimension of this site would be incorrect as indicated by the recorded building activities despite their deviation from settlement structures and associated phenomena common at places of lengthy or multigenerational habitation of bigger Neolithic communities. Namely presence of building activity that exceeded the level of an elementary shelter, sufficient only for short-term stay, does not indicate passive conditionality or coincidence in selection, but it suggests the intention of a community, regardless of its size, to actively reside at the chosen spot.

Fourthly. Settlement dimension of Beriš is indicated by other activities illustrated by previously described archaeological material. Namely regardless of small number, structure of archaeological material collected in Beriš does not show deficit in basic categories of finds common in much bigger and longer-lasting agglomerations. This fact, in itself, suggests distinct correspondence between the practical

deficit u osnovnim kategorijama nalaza uobičajenih na znatno većim i dugotrajnijim aglomeracijama. Ta činjenica, sama po sebi, sugerira i izrazitu podudarnost između praktičnih aktivnosti na Berišu i aktivnosti kakve su se provodile na dugotrajnim naseljima, dok su kvantitativne razlike samo ilustracija razlika u njihovim intenzitetima i trajanju. Naime, posve je prirodno da materijalna produkcija na velikim i dugotrajnim aglomeracijama s brojnijom populacijom znatno nadilazi produkciju na nalazištima kakvo je Beriš.

Peto. Masivne izrađevine od glačanog kamena vrlo su dobra ilustracija istovrsnih praktičnih aktivnosti s kojima se uporaba tih izrađevina povezuje na znatno većim nalazištima, a njihova zastupljenost u proporcionalno velikom broju na Berišu te aktivnosti ne predočava u minimalnom nego u vrlo intenzivnom obliku.

Šesto. Osim predmeta povezanih sa svakodnevnim praktičnim aktivnostima, na nalazištu je prikupljeno i više ulomaka kulturnih ritona na četiri noge koji čine vrlo brojno zastupljen dio arheološke građe na većini nalazišta danilske kulture. Množina u kojoj su na tim nalazištima obično zastupljeni dopušta vrlo utemeljenu pretpostavku o duboko ukorijenjenoj ritualnoj praksi koja nije ekskluzivno povezana s ustaljenim ili posebnim prigodama, nego čini dio učestalog, gotovo svakodnevnog ritualnog ponašanja u danilskim društvenim zajednicama. Da je na Berišu pronađen samo jedan primjerak ritona, to bi možda moglo biti sugestivno za zaključak o jednokratnom činu koji je u zajednici, nakratko zaustavljenoj na tom mjestu, proveden u obliku ritualne prakse i procedura povezanih s njezinim trenutnim potrebama. Međutim, činjenica da na Berišu nije pronađen samo jedan, nego više primjeraka ritona, među kojima postoje i veća tipološka nijansiranja, vrlo sugestivno upućuju na višekratno prakticiranje rituala s kojim su povezani, što bi i u tom primjeru, analogno pojavama na većim i znatno dugotrajnijim danilskim naseljima, trebalo ilustrirati posve prirodan oblik

activities in Beriš and activities performed in long-lasting settlements while the quantitative differences are just an illustration of differences in their intensities and durations. Namely it is quite natural that material production at big and long-lasting agglomerations with large populations is considerably bigger than at sites such as Beriš.

Fifthly. Massive artifacts of polished stone are a very good illustration of identical practical activities associated with these implements at much bigger sites, and their share in proportionally big number at Beriš presents these activities not in a minimal but very intensive form.

Sixthly. Except for objects related to everyday practical activities, several fragments of cult rhyta on four legs were also found at the site as a traditionally well represented category of archaeological material at most sites of the Danilo culture. Their multitude at these sites allows a well-supported hypothesis about deeply ingrained ritual practice that was not exclusively related to usual or special circumstances, but it constitutes a part of frequent, almost everyday ritual behaviour in the Danilo social communities. If only one example of rhyton was found in Danilo, this might have been suggestive for a conclusion about a one-time act that was performed in a community, stopping shortly at this spot, in form of a ritual practice and procedures associated with the needs of the community at that moment. However the fact that several rhyta were found in Beriš, exhibiting considerable typological differences, indicate very suggestively to repeated practicing of the rituals they were related to, which should in this case as well, parallel to phenomena at bigger and longer-lasting Danilo settlements, illustrate quite natural form of ritual behaviour in spatial frameworks chosen for more permanent active habitation.

The context of the settlement dimension of Beriš is enriched by two more intriguing objects: one complete and one partially preserved

ritualnog ponašanja u prostornim okvirima izabranim za trajnije aktivno prebivanje.

U kontekst naseobinske dimenzije Beriša ulaze još dva intrigantna predmeta: jedna cjelovita i jedna djelomice uščuvana pravokutna pločica sa žljebovima izvedenim po sredini njihovih obiju širih ploha. Njihova intrigantnost uvjetovana je prije svega dosadašnjim malim brojem primjeraka poznatih isključivo na ograničenom području sjeverne Dalmacije (Smilčić, Danilo, Barice u Benkovcu)³², potom odsutnošću konteksta koji bi sugerirali smisao njihove svrhe i namjene, njihovim oblikovnim varijabilnostima te, napokon, našim ograničenjima u spoznavanju razloga ili možda ideja koje stoje u osnovi njihove produkcije. S nalazima na Berišu ta se intrigantnost nimalo ne smanjuje nego još i povećava, jer se dosad teritorijalno ograničenoj pojavi pridružuju i nalazi iz znatno južnijeg dijela jadranskog zaleđa. Ovdje se, međutim, ne namjeravam baviti tom problematikom jer bi, po mojem mišljenju, u nedostatku novih elemenata koji bi omogućili kvalitativan pomak u njihovu interpretiranju, takva rasprava bila posve jalova. Umjesto toga, ovdje ću se zadržati samo na konstataciji da uz ostale već navedene razloge i ovi nalazi, karakteristični za nekoliko velikih i stabilnih neolitičkih aglomeracija, podupiru tvrdnju o naseobinskom karakteru nalazišta na Berišu.

Zbog svih navedenih razloga, smatram da nalazište na Berišu nije moguće promatrati ni kao slučajnu pojavu ni kao beznačajnu anomaliju, nego kao poseban oblik naseobinskih realiteta neolitičkog stanovništva šireg jadranskog područja, uvjetovanih varijabilnostima topografskih, pedoloških, hidrografskih, vegetacijskih i inih raznolikosti okruženja u kojem obitavaju, čijim međudjelovanjem u kultur-

rectangular plaque with grooves executed in the middle of both their wider surfaces. They are intriguing primarily because of previous small number of such objects known only in the limited region of northern Dalmatia (Smilčić, Danilo, Barice in Benkovac),³² then absence of context that might suggest the meaning of their purpose and function, their morphological variabilities, and finally our limitations in comprehending the reasons or perhaps ideas behind their manufacture. This intrigue is not resolved with the finds from Beriš, on the contrary, since a territorially limited phenomenon is enriched by finds from more southerly part of the Adriatic hinterland. However here I do not intend to deal with this subject because such discussion would be futile in absence of new elements that might enable qualitative advancement in their interpretation. Instead of that, I will only state that these finds, alongside already mentioned reasons, characteristic of several big and stable Neolithic agglomerations, support a statement about the settlement character of the site in Beriš.

Due to all the aforementioned reasons I believe that the site of Beriš cannot be observed as an accidental phenomenon or an irrelevant anomaly but as a special form of settlement realities of the Neolithic population of the wider Adriatic region, caused by variabilities of topographic, pedologic, hydrographic, vegetational and other variabilities of the surrounding in which they lived, and whose interaction in the cultural landscape resulted in phenomena that differ greatly from one another in form, function, size and shapes.

The site in Beriš definitely has a settlement dimension in the Neolithic sense although by its size, spatial organization and duration it

³² Za pregled nalaza te vrste usporediti: D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2013, 95–112. Povezivanje danilskih pločica s nekim nalazima na Butmiru ne držim realnim. Nasuprot labavoj poveznici koju čine samo žljebovi, izvedeni na pločicama i butmirskim nalazima, stoje velike oblikovne razlike jer su butmirski primjerci znatno masivniji i uopće nemaju oblik pločica nego su puno bliži kvadru ili paralelepipedu.

³² For an overview of finds of this kind cf. D. VUJEVIĆ, K. HORVAT, 2013, 95–112. In my opinion associating Danilo plaques with some finds from Butmir does not seem realistic. There is a loose connection consisting of only grooves made on plaques and Butmir finds in contrast to big morphological differences since Butmir examples are far more massive and not in form of plaques but much closer to cuboid or parallelepiped.

nom krajoliku nastaju pojave koje se formom, namjenom, veličinom i oblicima međusobno veoma razlikuju.

Nalazište na Berišu zasigurno ima naseobinsku dimenziju u neolitičkom smislu premda se svojom veličinom, prostornom organizacijom i trajanjem ne uklapa u paradigmu o tipičnim neolitičkim zajednicama i njihovim aglomeracijama. S druge strane, budući da zajednica kojoj je ono pripadalo nije mogla biti veća od dvije, tri neolitičke obitelji, postojanje takvih naseobina sugerira stanovit oblik fragmentiranosti neolitičkog svijeta, uvjetovan bilo zahtjevima i ograničenjima ambijentalnih posebnosti bilo njihovim potencijalima, koja dovodi do formiranja manjih društvenih skupina s vlastitim i neovisnim privrednim strategijama.

does not correspond to a paradigm of typical Neolithic communities and their agglomerations. On the other hand, since the community to which it belonged could not have been bigger than two or three Neolithic families, presence of such settlements suggests a certain form of fragmentation of the Neolithic world, caused by either entails and limitations of ambiental particularities or their potentials leading to formation of smaller social groups with their own and independent economic strategies.

Translation: Marija Kostić

LITERATURA / REFERENCES

- AKKERMANS, M. M. G. P., VERHOEVEN, M., 1995. – Peter M. M. G. Akkermans, Marc Verhoeven, An Image of Complexity: The Burnt Village at Levant Neolithic Sabi Abyad, Syria, *American Journal of Archaeology*, 99, Boston, 5-32.
- ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, V., 1973. – Vukosava Atanacković-Salčić, Stolac, Čairi, Naselje neolita i bronzanog doba, *Arheološki pregled*, 15, Beograd, 16-19.
- ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, V., 1976. – Vukosava Atanacković-Salčić, Stolac, Čairi, Hercegovina – naselje neolita i ranobronzanog doba, antička nekropola, te srednjevjekovni nalazi, *Arheološki pregled*, 18, Beograd, 24-28.
- BĂČVAROV, K., 2003. – Krum Băčvarov, *Neolitni pogrebalni obredi*, Bard, Sofia.
- BATOVIĆ, Š., 1979. – Šime Batović, Jadranska zona, *Praistorija jugoslavenskih zemalja II. Neolit* (ur./ed.: A. Benac), Svjetlost – ANUBiH, Sarajevo, 473–635.
- BENAC, A., 1977. – Alojz Benac, Kulturbeziehungen der Nordwestlichen Balkans zu den Nachbargebieten während der Jungsteinzeit, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 56, Frankfurt, 35–62.
- BENAC, A., 1979. – Alojz Benac, Prelazna zona, *Praistorija jugoslavenskih zemalja II. Neolit* (ur./ed.: A. Benac), Svjetlost – ANUBiH, Sarajevo, 363–471.
- BENAC, A., 1989. – Alojz Benac, Neki problemi odnosa Makedonije i zapadnog Balkana u neolitskom dobu, *Macedoniae Acta Archaeologica*, 10, Skopje, 9–24.
- BLEČIĆ KAVUR, M., KOMŠO, D., 2015. – Martina Blečić Kavur, Darko Komšo, Tajni grad - grad tajni. Oporovina i sustav špilja u kanjonu lovranske drage, *Histria Archaeologica*, 46, Pula, 75–97.
- BRUSIĆ, Z., 2008. – Zdenko Brusić, *Pokrovnik, naselje iz neolitika*, Muzej grada Šibenika, Šibenik.
- BUDJA, M., 2003. – Mihael Budja, Seals, contract and tokens in the Balkans Early Neolithic, where in the puzzle, *Documenta Praehistorica*, XXX, Ljubljana, 115–130.
- ČEČUK, B., 1980. – Božidar Čečuk, Vela i Jakasova spilja na otoku Korčuli, *Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka* (= Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 5), Split, 25–33.
- ČEČUK, B., RADIĆ, D., 2005. – Božidar Čečuk, Dinko Radić, *Vela spila, višeslojno pretpovijesno nalazište - Vela Luka otok Korčula*, Centar za kulturu Vela Luka, Vela Luka.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1970. – Stojan Dimitrijević, Zur Frage der kannelierten Keramik in der Hvar-Kultur, *Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb, 105–122.
- HORVAT, K., VUJEVIĆ, D., 2017. – Kristina Horvat, Dario Vujević, Pokrovnik – materijalna kultura neolitičkog naselja, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 34, Zagreb, 45–81.
- KOMŠO, D., MIRACLE, P., 2005. – Darko Komšo, Preston Miracle, Pećina Jačmica, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 1/2004, Zagreb, 150–152.
- KORKUTI, M., 1995. – Muzafer Korkuti, *Neolithikum und Chalkolitikum in Albanien*, Verlag Phillip von Zabern, Mainz.
- KORKUTI, M., ANDREA, Zh., 1972. – Muzafer Korkuti, Zhaneta Andrea, Fouilles 1969-1972 dans l'agglomération néolithique de Cakran (Fieri), *Studia Albanica*, 1, Tirana, 45–101.
- KORKUTI, M., ANDREA, Zh., 1975. – Muzafer Korkuti, Zhaneta Andrea, La station du néolithique moyen à Cakran de Fieri, *Iliria*, III, Tirana, 49–107.
- MAKKAY, J., 1984. – James Makkay, *Early Stamp Seals in South-East Europe*, Akademiai Kiado,

- Budapest.
- MARIJANOVIĆ, B., 2005. – Brunislav Marijanović, *Gudnja – višeslojno prapovijesno nalazište*, Dubrovački muzeji – Arheološki muzej, Dubrovnik.
- MARIJANOVIĆ, B., 2008. – Brunislav Marijanović, Pintadera iz Ravlića pećine, *Archaeologia Adriatica*, 11, Zadar, 141–149.
- MARIJANOVIĆ, B., 2009. – Brunislav Marijanović, *Crno vrilo 1*, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- MELLART, J., 1967. – James Mellart, *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*, Thames and Hudson, London.
- MIHOVILIĆ, K. et al., 2002. – Kristina Mihovilić, Biba Teržan, Bernhard Hänsel, Damir Matošević, Cornelia Becker, *Rovinj prije Rima / Rovigno prima dei Romani / Rovinj vor den Römern*, Oetker-Voges Verlag, Kiel.
- NAUMOV, G., 2008. – Goce Naumov, Neolithic stamps from the Southern part of the Balkan Peninsula, *Prehistoric Stamps, Theory and Experiments* (ur./eds.: D. Gheorghiu, R. Skeates), Editura Universităţii din Bucureşti, Bucurest.
- PERLÈS, C., 2001. – Catherine Perlès, *The Early Neolithic in Greece, The first farming communities in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- PETRIĆ, N., 1976. – Nikša Petrić, Prehistorijske kulture Pelješca, *Pelješki zbornik I*, Zagreb, 295–314.
- PETRIĆ, N., 2004. – Nikša Petrić, Kultura Gudnja i primjeri importa u neolitiku Dalmacije, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 21, Zagreb, 197–207.
- PRENDI, F., 1976. – Frano Prendi, Le néolithique et ènéolithique en Albanie, *Iliria*, VI, Tirana, 21–99.
- PRENDI, F., ANDREA, Zh., 1981. – Frano Prendi, Zhaneta Andrea, Të dhëna të reja mbi neolitit në Shqipëri / Nouvelles données sur le néolithique en Albanie, *Iliria*, XI, 2 Tirana, 15–31.
- SKEATES, R., 2007. – Robin Skeates, Neolithic Stamps: Cultural Patterns, Processes and Potencies, *Cambridge Archaeological Journal*, 17/2, Cambridge, 183–198.
- ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ, R., TEŽAK GREGL, T., 2013. – Rajna Šošić Klindžić, Tihomila Težak Gregl, Pintadera kulture keramike impresso iz špilje Zemunice, *Diadora*, 26/27, Zadar, 77–92.
- VUJEVIĆ, D., HORVAT, K., 2012. – Dario Vujević, Kristina Horvat, Kulturna slika danilskog naselja na Baricama, *Archaeologia Adriatica*, VI, Zadar, 31–65.
- VUJEVIĆ, D., HORVAT, K., 2013. – Dario Vujević, Kristina Horvat, Neolitičke pločice sa žlijebom, *Archaeologia Adriatica*, VII, Zadar, 95–112.

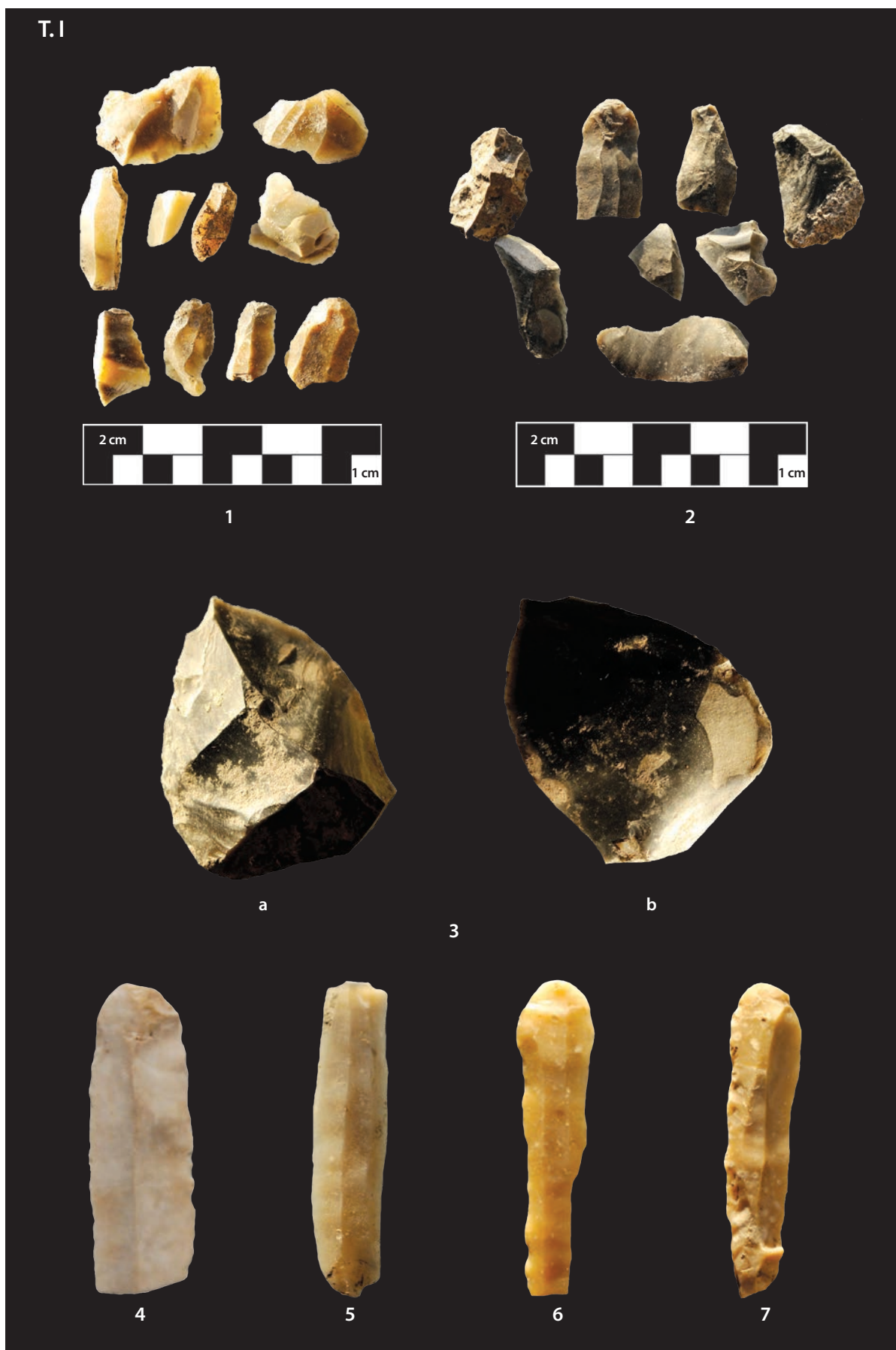

Foto / Photo: M. Rašić.

T. III

a

1

b

a

2

b

a

3

b

4

a

5

b

a

6

b

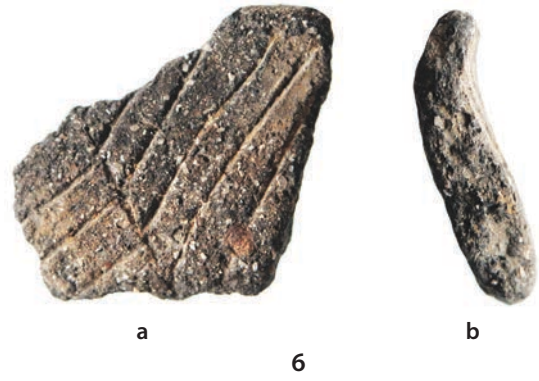
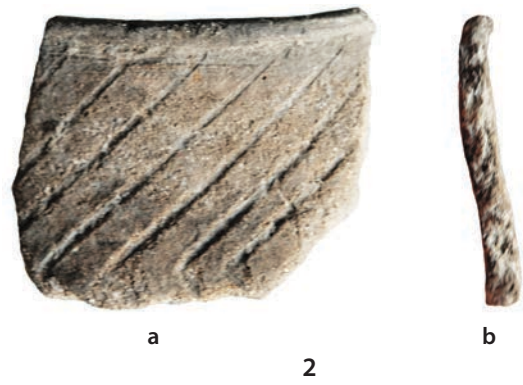
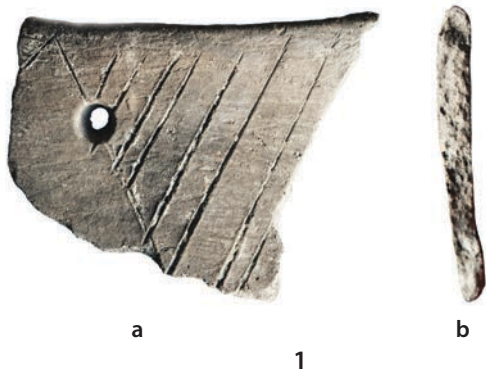
7

8

T. IV

T.V

a

1

b

2

3

4

5

6

7

8

9

T.VI

T.VII

1

2

3

4

5

a

b

c

6

T. VIII

a

b

1

a

b

2

a

b

3

a

b

4

a

b

5

a

b

6

a

b

7

T. IX

a

b

1

a

b

2

a

b

3

4

5

T.X

1

2

3

a

a

b

b

4

5

a

b

6

